БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. СЕНТЯБРЬ 6 ПЯТНИЦА № 212 (5646).

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

АЖЫЛ-ИШКЕ КҮЖЕНИИШКИН— АЖЫКТЫГ ХЕРЕКТИ БҮДҮРЕР

★ ★ ★ ★

Сиген, тараа ажылдарынга

Бистиң колхозувус бо чылын 5522 гектар черниң тараазын, ооң иштинде 4883 га кызыл-тасты тараан болгаш амгы хүннерде ооң дүжүдүн ажаап алыр ажылдар калбак фронтбиле чоруп турар. Ооң-биле чергелештир мал чемнериниң белеткели үргүлчүлевишаан, 80 гектар чочактараа бүрүнү-биле ажаап алдынган. 760 га кукурузаның ажаап алыышкыны эгелей берген. Колхоз бо чылын ниитиниң малынга 2781 тонна сигенни белеткеп алыр ужурлуг.

Колхозтуң баштаар чери болгаш партия организациязы ол бүгү ажылдарга белеткелдерни баш бурунгаар чоруткан. Тараа, сиген, кукуруза ажаап алыышкыннарынга бар техниканы белеткээн. Ийи эзлчегбиле ажылдаар механизатор кадрларны өргүскен. Бир эвес каан хүннер болур болза тараа культураларының ажаап алыышкынын 15 хонукта чорудуп болур деп санап алган бис. Автомашиналарны четчирибиле хуваган.

Механизаторларның чуртталга-амыдыралынга таарымчалыг байдалды тургузуп алган бис. Ылаңгыя Онгар-Ховуда № 1 хову бригадазының 90 кижи турар ниити чурттал-га бажыңын бүрүн орун-дежек дериг-елиг кылдыр септеп белеткээн. Ында ийи өрээлдиг чаа столоваяны туткан. Алдыы-Элегес унунда № 2 хову бригадазының чаа турлааның гудугларын ажыглалга киирген. Ылаңгыя ында 50 ажыг кижиге ниити чурттал-га бажыңын, чаа столоваяны туткан. 10 ажыг кижи чурттаар вагончукту тургускан. Турлаг-ны электри чырыы-биле хандырган.

Партия организациязы агитаспассалыг ажылдарны хову турлаглаарынче угландырган. Кайы-даа бригадаларның төптеринде көскү агитацияны нептереткен. Онгар-Ховуда бригадазында кызыл булуңну тускай бажында дерип тургускан. Ында янзы-бүрү номнарны, журналдарны болгаш солуннарны чаа номерлерин делгээн. Агитхүүдүс үргүлчү үнүп турар, көргүзүг самбыразы бар. Көскү агитацияны нептередир талазыбиле комсомол организациязының секретары Петр Яндак-оол, башкы Оюн Назын-оол олар эки ажылдаанар. Хову ажылдары эгелээнден бээр турлагларга кинову үргүлчү көргүзүп келген. Делегей байдалының дугайында бир удаа лекция болган. Күскү ажылдарда колхозчулар ортузунга тайылбыр ажылдарын чорудар 21 агитаторларны быжыглаан. Бригадаларга оюн херекселдерин база бергилеп каан.

Бригадалар аразында социалистиг чарыштың түңнелин он хонук санында үндүрүп турар. Тиилекчилерге колхозтуң баштаар черинин болгаш партбюронуң шилчип чоруур вымпелин тывыспышаан, 50 рубль шаңналды берип турар. Сиген белеткелинге Сергей Ойдупааның бригадирлээни № 3 хову бригадазы шылгарааш, ийи он хонукта улаштыр шаңнаткан. Ол бригада сиген белеткелин ат машиналары-биле болгаш хол-биле чорудуп турар хирезинделе, механизастаттынган бригадаларны ажыр ажылдап, 580 ажыг тонна сиген белеткээр онаалдазын ам бүрүн күүседир чоокшулай берген. Тараа ажаап алыышкыны эгелээни-биле холбаштыр, бо бригаданың ажылын улам быжыглап, немелде күштү берип турар бис. Оон ыңай малчыннарның өреге бүрүзү 6—7 тонна сигенни белеткээрин хүлээнгеш, херек кырында эки ажылдап турарлар. Колхоз ниитизи-биле августуң төнчүзүнге чедир 919 тонна сигенни белеткеп алган болгаш планын 33 хуу күүседкен. Бо талазы-биле Николай Калининнин механизастаттынган бригадазы эң багай ажылдаанын айтыр херек.

Тарааның чогуур үезинде, чидириг чокка ажаап алыр дээш демиселдиг мурнакчылары бисте баштайгы хүннерде-ле илереп эгелээн. Боду чоруп кестирер комбайннарның башкарыкчылары эштер Оюн Манар-оол, Иван Киштеев, Федор Кулумаев олар хүнде 15—16 гектар черниң тараазын ажаап, ийи норманы күүседип турарлар.

Колхоз ам 584 гектар тарааны өстүрген. Ынчангаш 1200 тоннадан эвээш эвес тарааны Төрээн чуртка бээрин хүлээнип турар.

Н. ТЕМБРЕК,
Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунуң партия организациязының секретары.

Республикада дүжүт ажаап алыышкыны

(1963 чылдың сентябрь 1-де хуу- биле)

Районнар болгаш ажыл-агыйлар	Кескен тараа	Ажааган кукуруза	Районнар болгаш ажыл-агыйлар	Кескен тараа	Ажааган кукуруза
Барыын-Хемчик	33,8	24,4	СОВХОЗТАР:		
Улуг-Хем	19,5	12,9	«Чыраа-Бажы»	52,0	22,7
Чөөн-Хемчик	18,7	23,3	«Барлык»	50,8	24,1
Чөөн-Хемчик эргелели	22,2	19,1	«Сукпак»	41,5	9,8
Каа-Хем	32,2	44,0	«Шекпээр»	34,6	13,6
Таңды	15,4	14,7	«Көк-Тей»	34,2	51,5
Бии-Хем	12,8	22,6	«Найырал»	22,1	1,9
Тожу	—	—	«Тээли»	22,0	44,5
Таңды эргелели	18,9	23,5	«УТКА 25 чылы»	20,0	12,8
Тес-Хем	1,4	—	«Улуг-Хая»	18,3	25,5
Өвүр	1,3	5,1	«Межегей»	17,6	—
Тес-Хем эргелели	1,4	0,7	«Элегес»	17,3	39,4
			Дуржулга станциязы	15,0	23,1
			«Сүт-Хөл»	10,2	23,9
			«Тиилелге»	7,2	7,8
			«Өөк»	4,2	—
			«Тыва»	2,2	10,7
			«Тес-Хем»	1,4	—

Республикада тараа культураларының 19,4 хуузу, кукурузаның 18,3 хуузу ажаап алдынган.

Мал чемнеринин белеткели

(1963 чылдың сентябрь 1-ге чедир хуу-биле)

Районнар болгаш эргелелдер	Сиген	Силос	Будук-бүрү чемнер
Чөөн-Хемчик	43,5	0,2	2,4
Барыын-Хемчик	41,7	0,3	5,3
Улуг-Хем	35,5	0,05	8,0
Чөөн-Хемчик эргелели	39,3	0,2	5,5
Тожу	46,8	125,4	0,7
Каа-Хем	37,7	16,5	4,5
Бии-Хем	37,7	0,9	3,3
Таңды	30,0	—	0,7
Таңды эргелели	35,5	1,6	2,3
Тес-Хем	60,6	—	1,7
Өвүр	39,2	—	1,0
Тес-Хем эргелели	45,3	—	1,5
СОВХОЗТАР:			
«Чыраа-Бажы»	57,6	—	1,2
«Тес-Хем»	52,3	—	1,3
Дуржулга станциязы	51,9	—	—
«Шекпээр»	51,9	—	2,5
«УТКА 25 чылы»	51,6	—	8,8
«Барлык»	50,0	—	8,0
«Өөк	47,3	1,8	3,2
«Тээли»	41,6	0,5	4,3
«Сүт-Хөл»	41,1	—	3,4
«Тиилелге»	37,4	—	0,6
«Улуг-Хая»	31,8	—	12,8
«Межегей»	31,4	—	1,6
«Элегес»	29,6	—	1,0
«Тыва»	19,5	—	—
«Найырал»	23,3	—	4,1
«Сукпак»	13,0	—	—
«Көк-Тей»	2,4	—	—

Республиканың ажыл-агыйлары ниитизи-биле сиген белеткээриниң планын 38,6 хуу, силостуун—0,7 хуу, будук-бүрү чемнериин—3,8 хуу күүседкен.

ШЕФЧЕ ҮНҮШКЕН

Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары чайгы дыштаныдгазын эки эрттирген. Олар чаа өөредилге чылынга уткуштур чыглып келгеш, Таңды районнуң ажыл-агыйларынга барып, дүжүт ажаап алыышкынынга дузалажыры-биле организастыг чорупкан.

«Коммунизмниң херели», «Революцияның чалбыыжы», «Совет Россия» колхозтарның болгаш Дуржулга станциязының тараа шөлдеринде 400 ажыг сургуулдар ам ажылдап киришкен.

Хайныккан ажыл

ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» көдээ ажыл-агый артелиниң тараажылары бо чылын 4000 ажыг гектар тараа ажаап алыр. Бо хүннерде Чодарның болгаш Кара-Талдың ховуларында тараалар-ны калбаа-биле кезип турар. Кестинген 600 гектар тарааның га бүрүзүнден ортумак дүжүү 8 центнер ажып турар болган.

Ховунуң он карабльдери «алдын далайлап» эжиндирип чоруп турар. Ол корабльдериң башкарыкчыларының аразында Монгуш Кертик-оол, Сат Шооча, Сегленмей Комаадыр, Сат Доржулдай олар мурнакчылар болуп, хүнде 8 гектар тараа кестирер нормазын доктаамал ажыр күүседип турарлар. Монгуш Кертик-оол биле Сат Шоочаның кайызы-даа хүнде ийи норманы күүседип турар.

Тарааның чидириин болдурбас дээш демисел мында улам күштелген. Кертик-оол биле Шооча олар боттарының машиналарын чолдак сыптыг тарааны чидириг чокка кестиреринге таарыштыр дерип алгылаан.

Сат Доржулдайның эгелээшкинибиле бүгү комбайнерлер боттарының ажылының шынарын удур-дедир хынажып турар чурумну доктааткан.

Колхоз күрүнеге 1500 тонна тарааны садар. Ам 219 тоннаны дужаагаан болгаш 200 хире тонна тарааны чүдүрүп чорудар кылдыр шаңнарда белеткээн. Күрүне шыгжамырынче тараа сөөртүлгези үзүктел чокка шуужуп-ла турар.

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» көдээ ажыл-агый артелиниң тараа шөлдеринде ажыл-иш бо хүннерде хайныышкынныг чоруп турар. Кайда-даа — тараа сөөрткен машиналар маңнащкан, чаа дүжүттүң тараазын шаңнарда, складтарда хүлээп алган, колхозчулар аразында чарыышаан ажылдаан. Төрээн чуртка тараа бээр боттарының хүндүлүг хүлээлгезин күүседир дээш оларның кызымаккай ажыл-ижиниң демдектери бо-дур. Колхозчу механизаторларның иштиндел **Иван Киштеев** биле **Оюн Манар-оол** онза шылгарап, «С-6» комбайн-биле хүнде 15—18 гектар черниң тараазын эки шынарлыг ажаап ап турарлар.

Чурукта: комбайнерлер Иван Киштеев (солагай талада) биле Оюн Манар-оол.

Фото **В. ЛУТКОВТУУ.**

Чаартыкчыларны, чогаадыкчыларны бүгү тала-биле деткиир

Партияның XXII съездизиниң база СЭКП ТК-ның сөөлгү пленумнарының төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, бистиң республикада будүрүлгениң чаартыкчылары болгаш рационализаторлары техниктиг депшилгеге төлептиг салыышкынны киирип, үлетпүрүңү болгаш көдээ ажыл-агыйның мурнунда салдынган чеди чылдың онаалдаларын чедиишкиннинг күүседиринге улуг рольду ойнап турарлар. Чогаадыкчыларның болгаш рационализаторларның Бүгү-эвилел ниитилелиниң Тыва чөвүлелиниң эге организацияларының саны ам үеде 1959 чыл-биле дөмейлээрге ийи катап өскен болгаш кежигүннери ийи муң ажып турар. Болар үлетпүр, транспорт, тудуг болгаш көдээ ажыл-агый будүрүлгелеринде күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның бот-үнезин чиигедир, ооң шынарын экижидер талазы-биле улуг чаартылгаларны будүрүлгениң чорудулгазынга кылып, күрүнениң акша-хөреңгизинге улуг камналганы берип турарлар. Чижээ, бистиң чуртувустуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чеди чыл планы эгелээнинден бээр 900 ажыг тыва чаартыкчылар будүрүлге чорудулгазын экижидер талазы-биле боттарының чаартыкчы саналдарын берип тургаш, чеди чыл аттыг рационализаторжу фондуга 1 миллион 33 муң ажыг рубльдиг камналгазын киргеннер.

Республиканың чамдык будүрүлгелеринде рационализаторларның болгаш чогаадыкчыларның ажылынче улуг кичээнгейни салып турар. Чижээ, Кызылдың төп бус-турбиналыг электростанциязында ВОИР-ниң эге организациязы (даргазы эш Моноошин) рационализаторларның дайынчы штабы апарган. Ам үеде станцияның коллективинде ажылдап турар 4 кижиниң бирээзи-ле рационализатор. Рационализаторларның болгаш чогаадыкчыларның ажылын мында администрация чери болгаш партия, профэвилел организациялары хүн-бүрүүнү кичээнгейинде алган. Ында ВОИР-ниң организациязы рационализаторжу болгаш чогаадыкчы ажылды коллективке хөгжүдер талазы-биле конкурсту үргүлчү чорудуп турар. Рационализаторларның болгаш чогаадыкчыларның ажылының түңнелдерин хана солунунга чырыдып, рационализаторларның тускай самбыразын база дерип тургускан, чаартыкчыларның булуңун организастаан. Станцияның рационализаторлары эрткен чылын 77 саналдарны киргеннер, оларны будүрүлгеге шиңгээткени 15 муң рубльдің камналгазын берген. Чеди чылдың бешки чылынын баштайгы чартыында 27 саналдарны киргеннер. Электростанцияның цехтерин чырыдарының электрослесарьларның саналдааны чаа схемазы 700 рубльдің камналгазын берген. Будүрүлгеде тургустунган хөй-ниитиниң конструктор бюрозу рационализаторжу саналдарны деткип, оларны будүрүлгеге шиңгээдир талазы-биле рационализаторларга болгаш чогаадыкчыларга улуг дузаны көргүзүп турар. Ооң түңнелинде бо коллектив чылдың бирги чартыында будүрүлге планын бүгү көргүзүглер талазыбиле ажыр күүседип, одаар үүлдүң улуг камналгазын алган болгаш күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидер планын ажыр күүседкен.

Ол ышкаш рационализаторларның болгаш чогаадыкчыларның ажылы Элегес шахта эргелелинде база эки. Мында рационализаторлар болгаш чогаадыкчылар бирги чартык чылда 21 саналдарны киргеннер. Оларның иштинден 16-ны будүрүлгеге шиңгээткени 2398 рубльдің камналгазын берген. Рационализатор эш Ю. Рыбин баштаан бөлүк эштер электри энергиязын камнаар талазы-биле чаартылга кылганнар. Ол чорук будүрүлгеге 648 рубльдің камналгазын берген, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедиткен. Ажылчы чоннуң күш-ажылчы чогаадыкчы чоруун деткип хөгжүдер талазы-биле администрация, ында партия, профэвилел организациялары эки ажылдап турары-биле шахта эргелели чартык чылдың будүрүлге программазын ажыр күүседип, дагжылар Төрээн чуртунга пландан ажыр 10911 тонна «кара алдынны» берген.

Ооң-биле чергелештир хоорайның болгаш көдээниң рационализаторларының болгаш чогаадыкчыларының ажылын республиканың чамдык будүрүлгелеринде болгаш совхозтарында чедир үнелевес, дузалашпас чоруктар ам-даа бар. Оларның техника талазы-биле кылган чаартылгаларының экономиктиг ажык-дузазын чамдык будүрүлгелериниң удуртукчулары, кол инженерлери өөренип көрбес чоруктар база бар. Чижээ, «Өөк» совхозтуң кол инженери эш Калинин «иээң бодумнуң ажылым эмге-хаяжок кижи мен, рационализаторлар дугайын бодаар чай чок-тур» дээн. Пассажирлер АТК-ның кол инженериниң хүлээлгезин күүседип турган эш Гурков «бо чылын будүрүлгеге шиңгээткен он рационализаторжу саналдар кандыг-даа камналга бербейн турар чүве-дир» деп турар. Ынчангаш мында рационализаторлар боттарының будүрүлгеге улуг камналгалар берген чаартылгаларының дугайында материалдыг кандыг-даа шаңнал-мактал албааннар.

Рационализаторларның болгаш чогаадыкчыларның ажылын будүрүлгелер удуртукчуларының талазындан ынчаар көөр чорук болза чедиг чылдың онаалдаларын чедиишкиннин-биле күүседир дээш, техниктиг депшилгеге боттарының улуг салыышкынын киирип, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидип турар чаартыкчыларның күжениишкиннерин мооидактан турар. Ынчангаш «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт», «Кызыл тудуг» эргелелдери, Кызылдың № 2 АТК-зы, Кызылдың дааранылга комбинады, типография, «Сукпак», «Найырал», «Шекпээр» совхозтар дээн ышкаш улуг ажыл-агыйларга бо чылдың бирги чартымында рационализаторжу саналдар кончуг эвээш киргени, чаартыкчыларга шаңнал-мактал бербээни таварылга эвес бооп турар.

Ам қол сорулга болза, хөй-ниити организациялары, ылаңгыя профэвилелдер комитеттери рационализаторжу ажылды будүрүлге бүрүзүнге экижидерин чедип ап, рационализаторларга болгаш чогаадыкчыларга боттуг дузаны көргүзүп, четпестер-биле демиселди дыңзыдары болур. Ооң-биле чергелештир ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларының күш-ажылчы күжениишкиннерин будүрүлге бүрүзүнүң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкиниг боттандырарыче мобилизастап, СЭКП ТК-ның июль Пленумунуң шиитпирин ёзугаар оларның ортузунга идеологтуг, масса-политиктиг ажылды күштелдирери чугула.

Чеди чылдың бешки чылының онаалдаларын чедиишкиниг күүседир дээш, улуг-даа, биче-даа будүрүлге черинге күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидерде, хамыктың мурнунда будүрүлге чаартыкчыларының, рационализаторларының, коммунистиг күш-ажылдың мурнакчыларының дуржулгазын калбаа-биле нептередиринче көдээниң-даа, хоорайның-даа будүрүлге черлеринде партия организациялары кол кичээнгейни салыр ужурлуг.

Совет чазактың медеглели

Агаарга, космос делгеминге болгаш суг адаанга ядролуг чепсектиң шенелделерин кылырын хоругдаар дугайында Керээге ГФР-ниң чазааның төлээлекчилери 1963 чылдың августуң 19-та Москвага, Вашингтонга болгаш Лондонга ат салган. Ол-ла хүн ГФР-ниң чазаа ооң-биле холбаштыр Боннга медеглел парлап үндүргеш, «бүгү Германияның өмүнээзинден чугаалаар эргелиг», «хостуг сонгуттурган болгаш хоойлу ёзугаар үндезинге тургустунган кара чаңгыс герман чазак» деп, бодун адаттынган. Ук чазак Герман Демократтыг Республиканы хүлээп көрбейн турар болгаш «ол керээниң хемчээлдеринге ГДР-биле кандыг-даа керээ харылзаалары аңаа тургустунмайын турар» деп, ГФР-ниң чазаа ооң ынай медеглээн.

Бо дугайында дараазында түүлдү медеглээри эргежок чугула деп, Совет чазак санап турар. Агаарга, космос делгеминге болгаш суг адаанга ядролуг чепсектиң шенелделерин кылырын хоругдаар дугайында Керээ болза, кижини долгандыр турар түүлдерниң радиактивтиг бүдүмел-биле хораланырын чок кылыр болгаш чепсегленишкинни дүжүрериниң айтырыын шиитпирлээрин чиигедир сорулгалыг. Керээниң сорулгазы— күрүнелер аразында харылзааларны экижидеринге дөгүм идиглиг болуру болгаш делегейнин өске-даа амыдыралчы чугула айтырыгларын тайбынны быжыглаарының эрге-ажыктарынга таарыштыр шиитпирлээрининг чогумчалыг байдалдарын тургузары болур. Москва Керээзи—ол дээрге, делегей айтырыгларын тайбың кожахелбээ догуннаашкынның принциптериниң үндезининге шиитпирлээри четтигип болурунуң чаа херечилелидир, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарын чедип алырынга херек кырында боттуг салыышкын-дыр. Ол Керээни бүгү улустар болгаш чурттарның улуг хөй нуруузунуң чазактары чогум-на шак ынчаар үнелээн.

Ядролуг чепсектиң шенелделерин хоругдаар дугайында Керээге туруп турар байдалдың уламынан ат салыр ужурга таварышкаш, ГФР-ниң чазаа ол базымын делегей байдалын нарыыдадырынче угланган өнчүк-чөнгээлиг меделгел-биле холбаштырып турардыр. Боннуң политиказының адырык чоруу— тайбынга ынакшылдыг хоозун сөстери болгаш милитаристи ажыл-херектери — мурнуку хевээр артып турар, өске күрүнелерниң, хамыктың мурнунда Герман Демократтыг Республиканың хамаарышпас чоруунга болгаш девискээриниң бүдүн турар чоруунга семээриниден ол ойталавайн турарын федералдыг чазак ажыы-биле чугаалаарын бодап турар-дыр.

Делегейниң ийиги дайынын кыпсып үндүрген болгаш ол дайынга чылча шаптырган гитлерлиг Германияның девискээринге тускай догуннаан ийи күрүнелер — Герман Демократтыг Республика болгаш Германияның Федеративтиг Республиказы шагда-ла тургустунган болгаш догуннап турары, а ол ышкаш херек кырында аңгылаң политиктиг хоорай— Барыын Берлин туруп турары бүгү делегейге билдингир. ГФР-даа, ол ышкаш ГДР-даа улустар аразының талазы-биле бир дөмей эрге-статуттуг болуп турар, улустар аразының харылзааларынга бир дөмей эргелерни олар эдилеп турар болгаш бир дөмей хүлээлгелерлиг болуп турар, ол күрүнелериниң чаңгызы-даа өскөзинге чагыртпайн турар. Бодунуң тускай догуннаан девискээриниң хемчээлдеринге эрге-чагырганы боттандырып турар Федеративтиг Республика бүгү Германияны төлээлеп шыдавас, а биртээ чаңгыс аай Германия турбайн турар чүве төлээде, Герман Демократтыг Республика улустар аразының харылзааларынга ГФР-ниң өмүнээзинден туршпайн турары ышкаш, ГФР база-ла өске герман күрүнениң өмүнээзинден туржуп шыдавас. ГДР-ниң болгаш Барыын Берлинниң өмүнээзинден туржур бүрүн эргени бодунга дүрүм чогу-биле шиңгээдип алыр дээн ГФР-ниң чазааның оралдажыышкынында кандыг-даа политиктиг болгаш юридиктиг үндезин барымдаалар чок болгаш улустар аразының эргелериниң бүгүде хүлээп көрген нормаларынга удурланышкак болуп турар.

Бодунуң тайбынга ынакшылдыг политиказынга шынчы Герман Демократтыг Республика ядролуг чепсектиң шенелделерин хоругдаар дугайында Керээге бодунуң каттышканының дугайын меделгээн болгаш бодунуң күрүне тускай догуннаашкынының боттандырары-биле, аңаа холбаштыр, Москва Керээзиниң өске кандыг-даа киржикчизи ышкаш, бодунга хүлээлгелерни алган. ГФР-ниң чазааның болгаш кымнын-даа, кандыг-даа медеглелдери Герман Демократтыг Республиканың эргелелдеринден кандыг-бир чүвени казып-даа азы оон дээп болбас эргезин бичеледип-даа шыдавас.

ГФР-ниң чазаа ондактыг политиктиг угланыышкындан амга чедир-ле адырлып албааны харааданчыг болуп турар-дыр. ГФР-биле чергелештир Эльбадан чөөн талазынче тускай догуннаан күрүне — социалистиг Герман Демократтыг Республика хайныышкынныг амыдырал-биле чурттап база чедиишкиниг хөгжүп турарын ГФР-ниң чазаа эскербээн аянныг болуп каарын ам-даа оралдажып турар-дыр.

ГФР-ниң чазааның эпти-ле чугаалап турары Германияны каттыштырарының дугайында айтырыгны герман күрүнелериниң аразынга дугуржулга чокка шиитпирлеп шыдавас дээрзи кижи бүрүзүнге билдингир турда-ла, ГФР-ниң чазаа немецтернин национал эрге-ажыктарынга чөрүштүр, ГДР-ге өжээтен болгаш көөр хөөн чок чоруктуң политиказындан салдынмайн турар-дыр.

ГФР-ниң чазааның меделгели болза, тайбынны быжыглаарының болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарының херээнге бараан болур ужурлуг Москва Керээзиниң ёзузунга болгаш сорулгаларынга дүүшпейн турар.

Көдээ ажыл-агый ажылдарының хүн демдеглели

Агаарның байдалы таарымча чок болза-даа, дыка хөй ажыл-агыйлар дүжүт ажаап алыышкынын өй-шаанда база шынарлыг чорудар дээш демиселди кызымаккай чорудуп турар. Республикада ниитизи-биле 67.441 гектар тараа болгаш тараабобы культуралары азы бүгү шөлдүң 22,7 хуузу кестинген.

Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем болгаш Өвүр районнарның колхозтарында база совхозтарында тараа кезилдезиниң темпизи мурнукузу хевээр куду болуп турар. Тараа культураларының ажаап алыышкынының оожум темпилиг чоруунуң кол чылдагааннарының бирээзи болза ажаап алыышкын техниказын багай ажыглап турары болур. Чижээ, Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозунда бир комбайнга онааштыр будүрер ажыл ортумаа-биле күүлге 1,5 гектар, а мал семиртир «Тыва» совхозта оон-даа эвээш—күүлге 0,6 га болуп турар. Комбайннар ол хире чавыс будүрүкчүлүг ажылдап турда 4600 гектар тараа культураларын ажаап алырынга кайы хире шаг-уе ажыл-агыйга негеттинерил дээрзин совхозтуң директору эш Юртаевтен болгаш агроном эш Поминовтан айтырар апаар. «Тыва» совхозтуң механизаторлары күүлге хүндүс ажылдап турар. Организас талазы-биле чедимче чок чүзүн-баазын күүлдер болгаш техниктиг хандырылганын багай чоруу оларга аажок шаптыктап турар. Ынчалзажок эш Юртаевдаа база эш Поминов-даа ол четпестерни узутнаар дээш шиитпирлиг хемчеглер албайн турар.

Чамдык ажыл-агыйлар тарааның улуг чидириин болдуруп турар. Чижээ, Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозу гектар бүрүзүнден 3 центнер дүжүтү чидирип турар. Ол-ла районнуң «Искра» көдээ ажыл-агый артелинде база ындыг чорук бар. Ынчаарга гектар бүрүзүнден күүлге чаңгыс центнер тарааны чидирери бистиң республиканың хемчээлинге ийи миллион пуд хире тараа болурун бодаза чогуур.

Дүжүт ажаап алыышкынының ажылын өй-шаанда чидириг чокка чорударының шиитпирлиг күүлү болза, колхозтарда болгаш совхозтарда бүгү ажаап алыышкын техниказын бедик будүрүкчүлүг ажыглаары болур. Чөөн-Хемчикте ону амга чедир өөренип көрбейн турар.

Ажаап алыышкынны чедиишкиниг чорударынга механизаторларның болгаш хову ажылдакчыларының культура-амыдырал хандырылгазын таарымчалыг кылдыр тургузары аажок улуг ужур-дузалыг. Бо талазы-биле Каа-Хемниң «Коммунизмче орук», Ленин аттыг, «Бурунгаар» колхозтары эки үлегер болур. Ол ажыл-агыйларда хову турлаглары эки дериттинген, ниитиниң чемненилгези организастаттынган, беседалар болгаш лекциялар доктаамал чоруттунуп турар, көскү агитация база бодамчалыг кылдынган. Ажылдап турар кижилер хостуг үеде чаа киночуруктарны көөр аргалыг.

Ол-ла районнуң «Совет Тыва» колхозунда байдал өске. Колхозтуң Чеди-Пашта хову турлаа аажок багай дериттинген, арыг-шевер эвес байдалдыг турар. Столоваяда байдал база эки эвес, ында кылып турар чем чаңгыс аай, саржаг, сметана, сүт ышкаш ындыг продуктулар шуут чок. Ховуда ажылдап турар механизаторларга изиг чем чедирери организастаттынмаан. Көдээ ажыл-агый артелиниң даргазы эш Нурсат болгаш агроном эш Даваалай ол чорукту саңхөө талазы-биле берґедээшкиннерге таваржып турары-биле тайылбырлаарын оралдажып турар. Ол чорук-биле эптежип канчап-даа болбас. Ажаап алыышкында ажылдап турар кижилер кызымаккай ажылдап база культурлуг дыштанырынга өй-тавында байдал кандыг-даа байдалдыг тургаш тургустунган турар ужуруглуг.

Республиканың колхозтарының болгаш совхозтарының бирги чергелиг сорулгазы облза, күрүнеге тараа садарының планын хуусаа бетинде күүседири болур. Бо талазы-биле «Көк-Тей» совхоз эрткен хүннерде ышкаш мурнап турар. Ол совхоз тараа дужаарының планын 81 хуу күүседкен. Техниканы билдилиг ажыглааны, тараажыларның культура-амыдырал хандырылгазын эки организастааны ажаап алыышкынга болгаш тараа дужаалдазынга чедиишкиннерни хандырып турар.

Өске ажыл-агыйлар, ылаңгыя «Өөк», «Найырал», «Элегес», «Улуг-Хая» болгаш «УТКА 25 чылы» совхозтарның коллективтери көк-тейжилерге деңнежир ужурлуг. «УТКА 25 чылы» совхоз каш хонук улаштыр тараа дужаалдазын аажок чавыс темпилиг чорудуп, тараа хүлээп алыр пунктуларга дүн-хүн дургузунда мырыңай каш-ла тонна тарааны чедирип турар. Тарааның арыглаашкынын багай организастааны-биле ол-даа база өске-даа ажыл-агыйларның шаңнарында хөй тараа аңаа чыдып турар.

Тес-Хем будүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйлары, «Тээли», «Барлык» совхозтар болгаш Барыын-Хемчик районнуң колхозтары тараа дужаалдазынче амга чедир эгелеп кирбээн.

Ажылдың темпизи дыка чедимче чок. Темпини күштелдирер төлээде, колхозтарда болгаш совхозтарда ажаап алыышкын техниказын, тараа арыглаар машиналарны болгаш кургадылга ажыл-агыйын эки ажыглаары, агрегаттарны чер болганга ийи эзлчеглиг ажылдадыры, тараа сөөртүлгезинде автотранспорттуң үзүктел чок ажылын хандырары эргежок чугула. Чүгле ол байдалдарда күрүнеге тараа садар планның хуусаа бетинде күүселдези хандыртынган турып болур.

Хову ажылдарын чедиишкинниг доозар

Көдөө ажыл-агый чылының эң күжениишкинниг үеви—күскү хүннер келген. Миллион-миллион колхозчулар, совхозтарның ажылчыннары, механизаторлар болгаш түскай әртемниглер ховуларда эрес-шудурлуг ажылдап, тараа кезилдезин дүрген доозарын, келир чылдың дүжүдүнүң быжыг үндезинин салырын, чүрттүг тараа курлавырын көвүдедирин оралдажып турар.

Күрүнеге тараа садар талазы-биле бедиткен хүлөөлгелерни алган колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилери Төрөөн чүрттүн мурнунга боттарының патриоттуг хүлөөлгезин ханызы-биле медереп билип турарлар. Кубаныың, Ставропольдың база Саратов, Оренбург, Куйбышев болгаш өске-даа областарның көдөө ажыл-агыйының ажылышчилери бо хүннерде тараа дөөш шудургу демиселди чорутпушаан, миллион-миллион пуд тарааны пландан ажыр чүртка бөөр дөөн боттарының сөзүн алдарлыы-биле өөлөөр дөөш бүгү күштү салып турарлар.

Узбек ССР-нин, Крым, Чимкент, Джамбул, Хмельницк, Волынск, Тернопольск, Ровенск областарның болгаш Белорус ССР-ниң чер ажылының ажылдакчыларының тараа белеткөөр планын чедиишкинниг күүседкени-биле хөлбаштыр партия Төп Комитеди болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели изиг байырны чедирген. Ол районнарның колхозчулары болгаш совхозтарның ажылчыннары Төрөөн чүрттүн тараа курлавырын көвүдедир дугайында патриоттуг сагыш салышкынын илереткилеп, күрүнеге пландан ажыр тараа садарын болгаш дужаарын үргүүлүп турар.

Тараа дөөш демиселге көдөөниң ажыл-ишчилери ам-даа хөй күүдерни кылыр апаар. ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинин чаңында Төп статистика эргелелиниң медээзи-биле алырга, сентябрь эгезинде чүрттүн колхозтары болгаш совхозтары 80,5 миллион гектар тараа болгаш тараабобы культураларын (күкуруза чокка) азы бүгү тарааларның 64 хуузун кескен. Чоокку хүннерде бүгү тарааларның үш хире кезиин, аажок хөй кукурузаны ажаар, картофельди казар, өске-даа культураларның дүжүдүн ажаар апаар.

Уралдың, Сибирьниң база чүрттүн Төп чамдык областарында хову ажылдарын оожум чорудуп, техниканы багай ажыглап турары-биле эптежип болбас. Курган, Тамбов, Челябинск, Ярославль, Тюмень областарда, Алтай болгаш Красноярск крайларда аажок улуг шөлдерде дыка хөй тараа сыпта хевээр турар. Орёл, Пенза, Рязань областарның колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге тараа садар талазы-биле боттарының хүлөөлгезин күүседир дугайында чогуур күжениишкин чок демисежип турар.

Иркутск база Пермь областарның чамдык колхозтарында болгаш совхозтарында дүжүттү чидириглиг кылдыр ажаан турарының дугайында медээлер «Правданың» редакциязынга кээп турар. Бүдүрүлге эргелелдериниң удуртукчулары болгаш агрономнары өстүрүп алган бүгү дүжүттү бүрүн камгалап алыры дөөш өң шынгыы контрольду тургузар, ховуларны бүрүзүнге тергиин эки ажаап алыышкынны хандырар хүлөөлгелиглер. Шаннардан тарааны элеваторларже база тараа хүлөөп алыр пунктуларже дүрген сөөртүр, бүгү тарааны күскү чаъс-бораңдан камгалап шывар херек. Амгы үеде комбайнер бүрүзү нормазын күүседип база ажыр күүседткен турарын чедип алыры, автомобиль транспортунуң ажылын үлүктелиишкин чок кылдыр тургузары чугула.

Районнарның хөй кезиинде чер ажылының ажылдакчылары силостаар болгаш тараалыг кукурузаны ажаап алырынче кирген. Бо чылын ол культура 32,2 миллион гектар черни өөлөп турар. Августун төнчүзүвде 11,5 миллион гектар кукурузаны ажаап алган. 20 миллион гектар ногаан массаны болгаш мочактарны кыска хуусаада ажаап алыр—аажок улуг ажыл бистиң мурнувуста туруп турар. Ол ажылды чедиишкинниг чорударынга шын орук—мурнакчыларның дүржүлгазын калбаа-биле нептередириңде, кукуруза ажаап алыр техниканы билдилиг ажыглаарында, шөлдерге күш-ажылды шын организастаарында болуп турар.

Ховуларга шалыпчы өзү-биле ажылдаары, ажаап алыышкынны дүрген доозары, тарааның баш бүрүзүн камнаары, Төрөөн чүртка хөй тарааны бөөри—көдөө ажыл-ишчилерниң, партия организацияларының болгаш бүдүрүлге эргелелериниң өң дайынчы сорулгазы болур.

Ажылчы чоннарның чазгай чоруунуң хөгжүлдези-биле шуут холбашкан, социалистит экономиканың өң чугула амыдыралчы адыры — көдөө ажыл-агыйны улам ынай көдүреринің хөрөөнге бүгү күжүн, энергиязын, чогаадыкчы күш-ажылын киирерин колхозчулар болгаш совхозтар ажылдакчылары боттарының хүлөөлгези кылдыр көөр ужурлуг.

1953 чылда болган СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң сөөлүндеги он чылдарның дургузында бистин көдөө ажыл-агыйывыс кайы хире улуг чедиишкиннери чедип ап, кайы хире ырак бурунгаарлай бергенин совет кижи бүрүзү эки билир. Тарылга шөлү өскен, тараа, эът, сүт, чигир болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрери болгаш белеткөөри көвүдөөн. Ол чедиишкиннер — партияның могагшылаг чок политиктиг болгаш организакчы ажылының түңнели болур.

Ынчалзажок тарааны, эътти, сүттү болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрерин көвүдедиринге колхозтарда болгаш совхозтарда бар, ажыглаттынмайын турар аажок улуг курлавырларны база арганы оваарып көрбейн, чүгле чедип алдынган чедиишкиннерге доктаар болза шын эвес болур ийик. Партияның XXII съездизинин көдөө ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле айыткан программазын боттандырар, чүртка аъш-чем болгаш чиг-эт продуктуларының әлбекшилин тургузар төлөөде, бис ам-даа хөй база шудургу күжениишкиниг ажылдаар дужурлуг бис. Ол сорулганы чедип алыры — чер болгаш мал ажылынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиерин, кижилериниң күш-ажылчы маадырлыг чоруун, бүдүрүлгени организастаарының деңнелин бедиерин, колхозтарны болгаш совхозтарны амгы үениң техниказы-биле хандырып, ону өң эки ажыглаарын өскерер турар.

Хожудап-турар колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын дүрген көдүрери, оларны мурнакчыларның деңнелинге чедирери — көдөө ажыл-агыйны улам ынай хөгжүдеринге улуг ужур-дузалыг бооп турар. Бисте ажыл-агыйларның хожудаңгай болурунуң боттуг чылдагаанары чок, ынчаарга ыңдыг колхозтарның болгаш совхозтарның ам-даа бар болуп турары — ол дөөрге хамыктың мурнунда колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчу кадрларын шилин алырының база кижизидериниң талазы-биле партия болгаш совет органнарның четпес ажылын херечилеп турар-дыр. Хожудаңгай ажыл-агый бүрүзүнүң экономиказын көдүреринин, оларга дүржулгалыг, организакчы кадрларны болгаш түскай әртемниглерни быжыглаарының талазы-биле тодаргай хемчегларни ажылдап кылыры эргежок чугула.

Партия комитеттери болгаш бүдүрүлге эргелелдери ажаап алыышкынны организастыг доозар, күзүн чажар тарааларның тарылгазын, аңгыс аңдарылгазын эки чорудар, мал кыштаглаашкынынга бүгү талалыг белеткенир талазы-биле хожудап турар ажыл-агыйларга практиктиг дузаны көргүзөр хүлөөлгелиг болгаш ооңбиле келир чылын оларның экономиказын көдүреринге быжыг үндезинни салыр херек.

Совет кижилер бойдустан өршөөл дилеп шыдавас. Олар әртемниң болгаш техниканың чедиишкиннеринге, амгы үениң техниказынга даянып алгаш, көдөө ажыл-агыйга бойдустуң таарымча чок үржүктарының салдары улам-на өөрөө болзун дөөш бүгү-ле күүдерни кылып турар. Колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезинин күчүлүг көдүрлүүшкүнүче угланган чаа-чаа улуг хемчегларни боттандырарын партия ажылдап кылып турар. СЭКП ТК-ның ам болур өөлчеглиг Пленумунга химия үлетпурунуң хөгжүлдезинің талазы-биле айтырыгны чугаалажып көөр бодап турар дөөрзин Югославияның Велена хооранеген турар.

Ынчалзажок тарааны, эътти, сүттү болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрерин көвүдедиринге колхозтарда болгаш совхозтарда бар, ажыглаттынмайын турар аажок улуг курлавырларны база арганы оваарып көрбейн, чүгле чедип алдынган чедиишкиннерге доктаар болза шын эвес болур ийик. Партияның XXII съездизинин көдөө ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле айыткан программазын боттандырар, чүртка аъш-чем болгаш чиг-эт продуктуларының әлбекшилин тургузар төлөөде, бис ам-даа хөй база шудургу күжениишкиниг ажылдаар дужурлуг бис. Ол сорулганы чедип алыры — чер болгаш мал ажылынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиерин, кижилериниң күш-ажылчы маадырлыг чоруун, бүдүрүлгени организастаарының деңнелин бедиерин, колхозтарны болгаш совхозтарны амгы үениң техниказы-биле хандырып, ону өң эки ажыглаарын

ийнга митингиге өөн Н. С. Хрущев чугаалаан. Көдөө ажыл-агыйга эргежок чугула минералдыг чемишчидилгелериниң, гербицидтерниң болгаш химиниң өске-даа продуктуларын бүдүрериң көдүрер хемчегларже улуг кичээнгей салдынар. Турүштуг магадылаттынган дүжүттү өстүрүп алыр дөөш партия суггарылганын, а ол ышкаш Владимир Ильич Ленинниң онза кичээнгей салып чорааны көдөө ажыл-агыйны электрижидериниң, механизастаарының талазы-биле улуг хемчегларни ажылдап кылып турар.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннеринге үндезилөөш, бистиң хемнеривисти, электрижидилгениң күжүн, машиналарны болгаш механизмнерни ажыглавышаан, агаар-бойдустуң каңдыг-даа байдалында чүртка—тараа болгаш көдөө ажыл-агыйның өске-даа продуктуларының база үлетпүрге — чиг-эт талазы-биле негелделерни долу хандырар ужурлуг деп өөн Хрущев айтып турар. Ындыг сорулгаларны кыска хуусаада шиитпирлөөр арганы бөөр, планныг социалистиг ажыл-агыйның организастаашкынының үезинде ол бүгүнү чедип ап болур аргалыг.

Бистиң аргаларывыс төттүнмес улуг. Көдөөниң ажыл-ишчилериниң мурнунга мал болгаш чер ажылын хөгжүдериниң кайгамчыктыг перспективаларын ажыдып турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның күчүлүг курлавырын ажыглалга киирери, продукция бүдүрерин көвүдедири — оларның патриоттуг хүлөөлгези болур.

Партия, ооң Төп Комитеди, чер ажылының бүгү ажылдакчылары болгаш малчыннар, көдөөге боттарының күш-ажылы-биле дузалап турар үлетпүрүнүң ажылдакчылары көдөө ажыл-агый талазы-биле СЭКП-ниң Программазында айыттынган күүдерниң күүселдезин хандырар, чүртка продуктуларының әлбекшилин тургузар талазы-биле сорулганы алдарлыг күүседир база хүженииишкинин улгаттырар дөөрзинге совет улус бүүрелдиг.

(«ПРАВДАНЫҢ» МУРНУКУ ҮҮЛҮ).

Чазын тарыыр бүгү шөлге четчир аңгысты белеткээр

Көдөө ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедиеринге хөрөөнүң шын ажылдап кылыры, ылаңгыя кол ажылдап кылыышкын системазы улуг ужур-дузалыг. Бистиң республиканың байдалдарынга хөрөөнүүнүң кол ажылдап кылыышкыны болза хамыктың мурнунда хөрөөнге өң хөй өл-шыкты мөөнөп база камгалап алырынче, ол ышкаш бок үүштер-биле демиселче угланган турар ужуруг.

Аңгыс аңдарарының мөөн мурнунда ажыглап турган артазы ол негелдени харыылавайн келген. Колхозтар болгаш совхозтар сөөлгү үеде бөөр «зиг-заг» деп илиирлерни база катоктарны ажыглавышаан, аңгыс аңдарар үеде ону дескилеп хоюглаар арганы ажыглап турар апарган. Аңгысты дескилеп хоюглаарының инициаторлары Улуг-Хем районнуң колхозтары болган.

Дескилеп хоюглаан аңгыс болза, күскү болгаш часкы үелерде хөрөөнге өл-шыкты эки камгалап алырынга дузалап турарын әртем-шинчилел институттарының хайгаарадларды көргүзүп база практика бадыткап турар. Ынчаарга күскү өл-шыкты камгалап алыры болза сугнуң корум-чүрүмүн өскижидериниң, чүгле күзүн тарыыр культураларның әвес, харын чазында тараыр культураларның өзүп хөгжүүрүнүн чугула үүлү болуру билдингир. Тываның көдөө ажылагый дуржулга станциязының санмедөөлерин өзугаар алырга, кол ажылдап кылыышкынның өске хевирлеринге бодаарга, әрте аңдарган аңгыстың дүжүдүнүн немелдези бир гектардан 3—4 центнер хөй болуп турар.

Дескилеп хоюглаан аңгысты ажыглаар чорук болза часкы илиирдөөшкинни әрте эгелөөр арганы берип, хөрөөнге өл-шыкты камгалап алыр, үрезинни ден-десги хөмер арганы берип, ол ышкаш үүштерниң үрген өзүп дазылданырынга дузалап турар.

Күзүн әрте аңдарган (августа) аңгыс-биле чазын аңдарган черниң аразында ылгал бо чылын онза иле болуп турар. Тараазы бо чылын өлөөн кандаан «Элегес» совхозту чижекке ап көрөөл. Ында орай аңдарган аңгыска болгаш чазын аңдарган черге тараан кызыл-таска бодаарга, әрте аңдарын дескилөөн черге тараан кызыл-тас тарылгалары өлөөн эки дүжүттү берип турар. Ынчалзажок чазын аңдарган чамдык черлерде чавыс сыптыг тарааларны кезин алыры бергедеп турар. Ындыг чорук өскелаа ажыл-агыйларда база бар. Ынчангаш сорулга болза, хөрөөнге хөй өл-шыкты күзүн мөөнөп алыр болгаш ону часкы үеде чөп ажыглаар сорулга-биле чазын тарыыр бүгү тарылга шөлүнге четчир аңгысты ам белеткөө алыры болур.

Күзүн әрте аңдарган аңгыс келир чылдың дүжүдү деп улус чугаалажып турар-болгай. Шынап-ла ол көдөө ажыл-агыйның бүгү культураларының дүжүдүн бедиерининң өгөөртинмес күрааврыы дөөрзи билдингир. Ооң ужурунда дыка хөй ажыл-агыйлар дүжүт ажаап алышкынының күжениишкиниг үезинде безин аңгыс дугайында сагыш салырын уттпайн турар. Чижөө, «Шекпөөр» совхоз аңгыс аңдарарының планын 17,1 хуу күүседкен, ол болза эрткен чылбиле деңнөөрге 11,1 хуу хөй болуп турар. Ооң-биле кады ук аңгыс чүгле август айда әрте аңдартынган аңгыс дөөрзин чугаалап кагза чогуур. «Улуг-Хая», «Барлык», «Элегес» совхозтар августа аңгыс аңдарарының планын тус-түзүнде 13—13 хуу күүседкилөөн. Каа-Хем районнуң колхозтары эрткен чылга бодаарга 768 гектар хөй аңгысты аңдарган. «Коммунизмче орук» колхоз 650 гектарны аңдарып, ол районнуң ажылагыйларының мурнунда чоруп турар. Ынчаарга «Кызыл тук» колхоз чүгле 7 гектар аңгыс аңдарган болгаш өске ажыл-агыйлардан аажок хожудап турар.

Аңгыс аңдарар ажыл республикада ниитизи-биле дендин багай чоруп турар. Бир әвес 1962 чылдың августа аңгыс аңдарары 7,5 хуу күүсеттинген турган болза бо чылдың августа чүгле 4,5 хуу күүсеттинген.

Улуг-Хем районнуң колхозтарында аңгыс аңдарыышкыны дыка багай чоруп турар. Чижөө, Жданов аттыг колхозта чүгле 100 гектар ажыг аңгыс аңдартынган. А «Х Улуг хурал» колхозта оон-даа өөрөө. Бо ажыл-агыйларның удуртукчулары келир чылдың тарылгазынга чер белеткөөр дугайын бодаза чогуур. Бо ийи ажыл-агыйда чайын аңдарган чер 437 гектар, ооң иштинде Жданов аттыг колхозта 415 гектар, «Х Улуг хурала»—чүгле 22 гектар болгай. Келир чылдың тарылгазынга хөрөөнүү мындыг темпилиг белеткеп турар чорук-биле эптежип база бедик дүжүт дугайын бодаан-даа хөрек чок. Аңгыс белеткөөр талазы-биле ол харыысалга чок чорук Чөөн-Хемчик будурулге эргелелиниң удуртукчуларын болгаш түскай әртемниглерин дүвүретпейн турар. Ол эргелелдиң ажыл-агыйлары ниитизи-биле эрткен чылдың бо үеинге бодаарга 2000 гектар өөрөө аңгысты аңдарган. Эргелелдиң Улуг-Хем району 54.600 гектар аңгыс аңдарар планныг турган, чүгле 2531 гектарны аңдарган ийикпе планын 4,6 хуу күүсеткен.

Таңдының будурулге эргелелинин ажыл-агыйлары аңгыс аңдарарын база аажок багай чорудуп турар. Олар планын деңгүп-ле 4,1 хуу күүсеткен. Бир өвес ук ажылды олла темп-биле үргүлүүр болза 166 мун 250 гектар аңгысты аңдарарынга ийи чыл негеттинер апаардыр. Аңгыс аңдарыышкынын чорудуп болур хуусаадан ам чүгле будун-чартык ай аргкан. Ынчангаш тургустунган байдал Таңдының будурулге эргелелинин удуртукчуларын болгаш түскай әртемниглерин, ол ышкаш аңгыс аңдарар планны тус-түзүнде 3,3—2,2 хуу күүсеткилөөн Бии-Хем болгаш Таңды районнарның парткомнарының секретарларын дүвүредир ужурлуг.

Ам аңгыс аңдарар хуусаа өөрөө өөрөө төлөөде ук ажылды соңгаарладыр аргажок. Келир чылдың дүжүдүнүн эрге-ажыы дөөш колхоз болгаш совхоз будурулге чазын тарыыр тарылга шөлүнге четчир аңгысты кыска хуусаада белеткеп ап, аргалыг болза ол шөлге түс черниң чемишчидилгезин төгери чугула. Тараа, мал чеми болгаш өске-даа продукция будурерин көвүдедиринге чугула үүл аңгыс аңдарарының планын күүседип алгаш, келир чылдың бедик дүжүдүнүн үндезини тургустунган деп чугаалаар херек.

Ам хөрөөнүнүң кол ажылдап кылыышкынының (аңгыс аңдарар) айтырынче дүжүт ажаап алыышкыны ышкаш чугула кичээнгей салыры эргежок чугула. Ажаап алыышкынның, мал чемнери белеткөөринин болгаш өске-даа ажылларны чорударының темпилерин кудулатпайн, ажыл-агыйның будуртукчу база түскай әртемден будуруу аңгыс аңдарарын хүн айтырыындан дужурбес херек.

Тавычаларда тараалар бастыртынган соон дарый саван бөлдүнген, саванда хосталган шөлдү бүрүнүбиле аңгыс кылдыр аңдарган турар кылдыр ажылды ынчаар организастаары чугула. Эрткен чылын Каа-Хем болгаш Таңды районнарның ажыл-агыйларынга болуп турганы ышкаш саванны өртедир чорукту бодуруп канчап-даа болбас. Чүге дөөрге саван болза мал чемнериниң немелде курлавыры болгай. Колхоз болгаш совхоз будурулге аңгыс аңдарарынга өң хөй санныг тракторларны тускайлаан турары чугула. Күүседир ажылдың хемчөөлин база хуусаазын айыткан тодаргай онаалданы трактурист будурулге чедирип, ону күүседири дөөш социалистиг чарышты организастаар херек. Аңгыс аңдарыышкынында ажылдап турар механизаторларның сонуургалын бедидер сорулга-биле ажыл-агый будурулге ажылдап кылдынган материалдыг шаннал-макталдың хемчеглерин дидими-биле ажыглаза чогуур. «Улуг-Хая», «УТКА 25 чылы» совхозтарда ышкаш материалдыг хемчеглериниң системазын ажылдап кылза-даа ону херек кырынга боттандырбайн база трактурист будурулге онаалда чедирбейн баар чорукту болдуруп канчап-даа болбас.

Аңгысты эки шынарлыг аңдарары улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш колхозтарның, совхозтарның, будурулге эргелелдериниң агрономнары аңгысты шынарлыг аңдарарынче онза кичээнгей салыры чугула. Аңгыс аңдарары көдөө ажыл-агыйның ажылышчилериниң өң чугула сорулгаларының бирөөзи. Ооң ужурунда ук ажылды агротехниктиг негелделерге дүүштүр чер болганга эки күүседиринче бүгү күштү салыр ужуруг.

А. БАКУЛИН,
Республиканың көдөө ажыл-агый продуктуларының будурулге болгаш белеткелдер министерствозунуң агроному.

Күш-ажыл—алдарның херээ: үргүлчү бирги одуругга тур

Комбайн ара доктаавайн, үзүктел чок ажылдазын дөөш, ону үргүлчү хайгаарап көөр, ацаа сагыш-сеткилинден ынакшыыр херек. Дуржулга станциязының комбайнери Виктор Горин әртежик туруп келгеш, машиназының механизмнериниң шын ажылдаарын хынап, өөриилдерни, хөй үүл кезектерни ылаптап көрүп ап чаңыккан. Ынчангаш ооң комбайны бо чылдың тараа ажаап алыышкынының өгезинден бөөр үрелиишкин чокка эки ажылдап келген.

Ол хүн бүрүнүң нормазын 140—150 хуу күүседип, мурнакчы ажылдап турар.

Бо чуруктан Виктор Горинниң комбайнының механизмин хынап турарын көрүңер.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ—ЧУГУЛА СОРУЛГА

ШАГААН-АРЫГ. Кыш хүн келген тудум-на чоокшулаан. Ниитиниң малын хүр кыш ажырар, каңдыг-даа берге болгаш соок кышты чиик әртер бүгү-ле аргаларны хереглөөр. Улуг-Хем парткомунуң сентябрь 2-де болуп эрткен пленумунуң чугаалашкан кол айтырыы ол болган.

Кажан кышка удур белеткел дугайында чугаа чоруп турда, мал чемниниң белеткелиниң чоруп турарының дугайында чугаа чалгаар тургустунуп келири чугаажок. Борта база-ла шак ыңдыг чугаа болган. Районнуң ажыл-агыйларында малдың баш саны чыл келген тудум-на улам өзүп турарындан, мал чемниниң курлавырларына хереглели өзүп турар дөөрзин илеткелчи айыткаш, сиген белеткели районда бо хүннерге чедир эрткен чылдың бо үеинден өөрөө хожудангай темпилиг дөөрзин демдеглөөн. Сиген белеткели 36-ла хуу болуп турарын ооң-биле тайылбырлап болур. Ол ышкаш силос салыышкыны базала чер албаан — бүдүн районда безин мынчага дөөр чүгле 4900 тонна силос салдынган, 585 тонна хире будук-бүрү чыгдынган.

Мал чемниниң белеткелиниң талазы-биле районда дөөре көргүзүлүг кылдыр санадып турар ажыл-агыйлар болур— «УТКА 25 чылы» совхоз сиген белеткелин — 52,4 хуу, «Күш-ажылдың хостуу» колхоз сиген планын — 50,3 хуу күүседип алган. Кукуруза силостаашкынының талазы-биле «Улуг-Хая» совхоз — 2354 тонна, «Чодураа» колхоз—947 тоннаны салган. Бо ажылдар болгаш будук-бүрү чыылдазы ылаңгыя «Х Улуг хурал» болгаш «Чодураа» колхозтарда онза кошкак темпилиг чоруп турарын пленумга айыткан. «Х Улуг хурал» болгаш Жданов аттыг колхозтарда мынчага дөөр силос салыышкыны өгелөөн. Ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң кышкы үеде продуктулуг чоруунга үзүктелиишкиниг чоруктарны болдурбас болгаш мал чемниниң белеткелин дүргедедир талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын партком пленуму ажыл-агый үлүргүкчуларындан, партия организацияларындан негөөн.

Ол талазы-биле партком пленумунуң айытканы болза: бүгү-ле ам бар курлавырларны ажыглаар, саван сараттаар тускай звеноларны ажылагый бүрүзүнге турпузар, картофель болгаш ногаалар сыптарын чыын кургадыр, оларны силостаар ажылдарны организастаар, будук-бүрү чыылдазын экижидер хемчеглерни ап чорудар. Ындыг хемчеглерни ап чорударының улуу харын-даа, чамдык черлерде ол талазы-биле курлавырларже кошкак хайгаарал салып турар таварылгаларның барын пленум демдеглөөн. Чижөө, «Улуг-Хая» совхозтуң Хендергеде кукурузазын инектер болгаш бызаалар саза базып турар, ол-ла совхозтуң Баян-Кол ховузунда ажаап алдынган тарааларның саванын чыып албайн, ону кырындан аңгыс-биле кады аңдарып турары канчап-даа четпес.

Өдек, кыштаг белеткелинде байдалды база ханызы-биле чугаалашкан. Районда ниитизи-биле бо хүннерге чедир кыштагларда 38 чүрттүг бажыңнары, 12 кызыл булун, 14 чүнар бажың туттунгулаан, 70 хире хой кажаазын, 20 чүрттүг бажыңын септөөн болгаш 7 сүт-бараан фермазын электрижиткен. Кыштаглар белеткелинин талазы-биле байдал районнуң «Х Улуг хурал» биле Жданов аттыг колхозтарында дөөрө болуп турар. «Х Улуг хурал» колхозта 42 мал кажааларындан 30-нин септөп алган, кышка удур септелгеде 30 хире колхозчу хаара туттунган.

Кыштагларны кышка белеткөөр болгаш мал чемниниң курлавырларын тургузар талазы-биле ажылга малчыннарның боттарының киржилгезин мацаа демдеглөөн. Чижөө, «Найырал» совхозтуң хойжуу өөрөө К. Чамар 10 тонна сигенни боду белеткеп алган, «УТКА 25 чылы» совхозтуң хойжу бригадалары: өөрөө Н. Доржуунуу — 100 тоннаны, өөрөө Т. Чашоолдуу— 150 тонна сигенни белеткеп алган болуп турар.

Ниитизи-биле өдек-кыштаг белеткели районда өлөөн четпестерлиг дөөрзин пленумга айтып демдеглөөн. Бар кыштагларның болгаш ында малчыннарның чүрттаар бажыңнарының септелгези чоруттунмаан. Районнуң ажыл-агыйларына 45 хире немелде кыштаглар негеттинип турар. «УТКА 25 чылы» совхозта болгаш «Күш-ажылдың хостуу» колхозта бар бүгү-ле кыштаглар септелге чокка мал кыштаар аргажок болуп турда, ооң септелгезин мынчага өгелөөн, ол дугайын ук ажыл-агыйларның удуртукчулары анаа-ла чугаалажып каан турар берген. «Улуг-Хая» совхозтуң Эжимде өөрөө С. Мижит-Доржу бригадирлөөн хойжу бригадазында 4000 ажыг хойнуң кышкы кажаазы чок болуп турар.

Малчыннарның амыдырал-чүрттүгезин экижидер талазы-биле СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң шиитпирлери районда багай күүседтинип турарының фактыларын пленум илереткен. Эжимде, Демир-Сугда болгаш Кара-Булунда малчыннарның чүрттүгүн бажыңнары чөгенчиг багай. Эрткен кызын «Чодураа» колхозтуң Кара-Булунда турар чамдык хойжулары самдар өглерге кыштаан, ону бо чылын эдип алырының хемчеглери алдынмааны четпес.

Малчыннарның аразында дүш болуп кирген кижилер бар. Чижөө, Жданов аттыг колхозта хойжу болуп ажылдап турар Сенгин-оол дөөрзи бо чылын 360 баш төрүүр хойдан чүгле 100 баш хураганы менди алган, 41 хойну бөрүге чирткен, боду хой кадарарының орнунга ынай-бөөр чоруун кылып турар. «Х Улуг хурал» көдөө ажыл-агый артелинде Дөжекпен дөөрзи кададындан 29 хойну ис чок чидирген, 22-зин бөрүге чирткен болуп турда, колхоз баштаар чери ол төтчеглекчини анаа-ла баштаар черниң хуралынга чугаалажып кааны әлдептиг. Шак мындыг четпестерден чайлаарының чугулазын пленум айыткан.

Коммунистериниң мал ажылынга киржилгези четпес деп пленум санаан. 900 хире коммунистерден районда чүгле 119 кижи мал ажылында дөрт киржилгелиг болуп турар. Чижөө, «Чодураа» колхозта бүгү коммунистериниң 9-ла хуузу, «Х Улуг хурал» колхозта — 11 хуузу мал ажылында киржип турар. Мал ажылынга, ылаңгыя кышка белеткелинге коммунистериниң ролюн бедиерин партия организацияларындан пленум негөөн.

В. БЫШТАК-ООЛ.

Кур-чер совхозу — «Тивилгеде» төп шаңда ажыл бо-дур: тарааны арыглап, автомашиналарга чүдүрүп турар. Бо хүннерде совхозтуң тараа ховуларында улуг ажыл хайныккан. Шаннардан, ховуларындан сөөртүп эккелген тараа совхозтуң төп шаңында овааланыр-ла турар.

Мында бүгү ажылды механизастаан. Электри тогун Кызылдың электростанциязындан берип турар. Ооң ачызында ында ажыл озалдаашкын чок чоруп, ажылчыннар бедик будурукчулуг ажылдап турарлар.

Фотолары **В. ВЛАДИМИРОВТУУ.**

Сигенчи хойжулар

Тес-Хем районнуң Ленин аттыг колхозу эргежок чугула мал чемнериниң курлавырларын мөөнөп ап, ооңбиле ниитиниң малынга тодуг кыштаглаашкынны хандырар талазы-биле улуг аргалардыг. Ажыл-агый ховуажылдакчыларындан, сүт-бараан фермаларының ажылдакчыларындан болгаш хойжу бригадалардан мал чемнери белеткөөр сес бригаданы организастаан. Аңаа массалыг сиген кезилдези чүгле августун сөөлгү он хонуунда өгелөөн. Кыска хуусаа иштинде 4000 ажыг центнер сиген сараттаттынган.

Колхозта өөн Ендан удуртқан хойжу бригаданың кежигүннери мал чемнериниң дугайында улуг сагыш салып турар. 28 кижиден 15 кижи хүннүнче сиген белеткелинде ажылдап турар. Оон арткан хойжулар хой кадарып, мал кажаалары, чүрттүг бажыңнары септеп, мал тарын боозадып, дүк кыргып турар. Мал чемнери белеткөөр хойжулар 1000 ажыг центнер сигенни белүп, сараттаан алган.

Хойжу бригаданың тракторист-машинизи Иван Лопсан хүн бүрүде-ле 20 гектар чедир сигенни доктаамал кестирип турар. Монгуш Анай-оол трактор волокушазында шудургу ажылдап турар.

Сараат салыкчылары Хангай Баадыр болгаш Чула Ыңаалай олар механизаторлардан база чыдып калбайн турар. Школачы оолдар болгаш кыстар хойжу бригадада ада-иелеринге улуг дузаны көргүскен. Ылаңгыя сесиклассчылар Валя Чанзанак, Долума Чигзимаа, Светлана Көкүү болгаш Чечек Хангай олар онза кызыммаккай ажылдаан деп хойжу бригаданың бригадири чугаалап турар.

Эштер Тагба, Коожап, Бадарчы, Санчы олар удуртқан хойжу бригадаларның кежигүннери мал чемнериниң белеткелинге база идепкейлиг киржип турар.

Ынчалзажок Ленин аттыг колхозта мал чемнериниң белеткели ниитизи-биле аажок оожум темпилиг чоруп турар. Хову ажылдакчыларындан тургустунган звенолар ук ажылды дыка багай чорудуп турар. Олар 883 тонна сиген белеткөөр онаалдазындан чүгле 40 тоннаны белеткөөн. Чүге дөөрге оларда саватты ныып турар 60 колхозчулардан хүн бүрүде чүгле 10—12 кижи ажылдап турар.

Сөөлгү үеде Тес-Хемге чагган чаашкыннар соонда ховуларда өөтсиген дүрген өзүп, үнүп турар. Ол чорук ылаңгыя Тере-Хөлде, Агарда болгаш Чөөгейде илдеп.

Колхоз баштаар чери болгаш колхозтуң партия организациязы дүжүт ажаан алыышкының калбартыры-биле кады мал чемнериниң белеткелинче артельдин бүгү кежигүннерин идепкейлиг киириштирери чугула.

В. НИКОЛАЕВ.

МУРНАКЧЫ БРИГАДА

«Тээли» совхозтуң № 1 салбырының сиген белеткөөр бригадазы 60 кижиден турпустунган. Олар Дөн-Теректиң алаагында, Барлык аксының алаактарында, Хемчик унунда сиген бар-ла черлерни эргилдир кезин келгеш, мал чемнери белеткөөр талазы-биле мурнакчыларның одуруунга киргеннер.

Бригада 3500 центнер сиген белеткөөр планныг. Август 25-ке чедир 2100 центнерни белеткөөн, азы планын 60 хуу күүседкен. Бо бригаданың кызымаккай ажылдап турарының ачызында салбырның сиген белеткөөр планы 52 хуу күүседтинген. Бригаданың сигенчилериниң иштинде С. Маннай-оол, Х. Кадыг-оол, С. Сотпа, В. Саая, К. Хуна болгаш оон-даа өскелер сигенни кезер, бөлер, сараттаар ажылдарда эрес-шудургу ажылдап, ажылдың доктаатқан нормазын үргүлчү ажыр күүседип турарлар.

Бригадага культура-массалыг ажылдарны күштелдирген чорук ажылдың темпизин дүргедедиринге идиг болганы чугаажок. Агитаторлар беседаларны кылып турар. Сөөлгү хүннерде көөр кино каш удаа барган, агитхуудустарны үндүрүп, дуржулга солчуруунуң хуралдарын чорудуп турар.

Бай-Тал, Кызыл-Даг салбырларның сиген белеткөөр бригадалары-биле социалистиг чарышка аштырбас дөөш, бригаданың ажыл-ишчилери улам күжениишкиниг ажылдап турарлар.

Н. НАЙДЫН.

Чүдүрүкчү чорааш чолаачы четкен эр

Чеченчиткен чүүл

Улуг хүн эртени турган чүве. Мөкүлчек ак Мөнгүн-Тайганың бажында шагжагар ак бүлүт саадапкандаа болза, агы, кангы, согуна, күлчаның амданныг чаагай чыды сиинниккен, арыг салгын чымчаннады сырыннап турар—магаданчыын канчаар оны!

Демги чыскаай тургускулап каан машиналарга чоокшулап чорумда, үстүүртен куду диртегер кара-кара эрлер хөөрешпишаан келгеш:

— Че, оолдар, аттарывысты ашкарып-суттарып алгаш, ол-бо чүкче чүдүрүп турар бис бе—дишкеш, машиналарын хөлелдиргилепкеш, суур кедээзинде ийде шартагар ак-ак досказарларже шиглей шууштур хап үнүптүлер.

Хая көрүп келиримге, довуракдозуну дээрде шаштыккан, бош тей боду-ла чуглуп олурганзыг, ууттунмас чүгүн чүктээн, улуг-ла көк «ЗИЛ» бо ыйынайндыр чүткүп кел чор.

Сараатталдыр салып үндүрүпкен чүгү—тудуг ыяжы. Шылбалай соккаш, хөндүрүп каан согуннар-ла, экизин чүү дээр оны!

Бопуннашкан күдер чаактарлыг, борбаннашкан хүргүл характарлыг, каттыраннааш шырайлыг эр машинаның кабинаазындан бакылап келди.

— Чаа хүн-биле, чаа иш-биле, даргалар, амыр!— деп мендилей-дир.

— Соруктуг хейниң, чоруу-ла чогузун, үнген хүнну уткуп, үүле-хереэ бүдүүгүр-ле болзун!— деп ханыыладым.

— Эш, бригадир, дүүн Каргы бажынче 4 катап каккаш, сөөлгү чүгүмнү дан бажы шара-херел, даш бажы сарыг-шокар турда, таптыг-ла артенгиниң дөрт шак турда эккелеш, ийи шак хире кум кыннып алгаш, чүгүм дүжүрер дээш бар чоруурум бо-дур ийин.

— Оон соонда чүнү канчаар деп бодай-дыр сен?—деп бригадир айтырды.

— Олутта олча чок, чыдында чыргал чок чүве дээн. Улуг хүн-не дээш үйгу мажаап чыдар эвес, чиир эзттиң чаглыы херек, кылыр иштиң деги херек. Каргы бажы кайы сен дээш, хаптар деп-ле бодай-дыр мен, дарга.

— Адыр-адыр. Бичии мана. Сени бөгүн дыштаныр алзын бе — деп бодааш, Каргы бажынче өске машина чорудуптум. Үйгүн-даа удуваан-дыр сен, бөгүн дыштаныр алгаш, эртен Шегетейде чаа тудуп турар малчын бажыныче чудук сөөртүү сен.

— Ындыг-ла болган-дыр ийин, дарга — дээш, кижин кудумчуну куду караш диди.

Шалып иш дээш чарыжывыс
Шалыпчызы, тиилекчизи
Соруулгазын эки билир

Шофёрувус Хүлер-оолду—дижип, улуг, биче кижилериниң ыры-шоору болу берген, шофёрувус бо болбас ийикпе—деп, бригадир сөгледи.

— Ой-ой, озалдай бер часкан-дыр мен, шагым чеде хонуп кээп-тир. Аткарар бызанчыларым бар кижи мен — дээш, бригадир кудумчуну куду далаштыг базып бадыпты.

Деспий-оол-биле Шовага ирей-кадай назылап кырыш келгеш, божуп алган хеймер оглунуң орлан-эрес, күдер-шыырак деп чүвези аажок бооргa. Хүлер — деп адап алган чүве-дир. Күжүр оглу Хүлер чаш чорда-ла ада—ушкан, кырган иезиниң чанынга оглу чартык өскүе артып калган.

«Бай кижинин төлү—чалгаа, ядамык кижинин төлү—кежээ» дээри-ле чөп, өскүс-чавыс кижи болгаш Салчак Хүлер биче чажынданна тура ажыл-ишке, кадыг-бергээ далыгып бышкан эр чүве-дир.

Мөнгүн-Тайганың ажылчы чоннары 1953 чылга чедир-ле быдаргай, хуу ажыл-агыйлыг, көшкүн амыдралдыг чурттап чорааннар.

1963 чылда мөнгүн-тайгачыларга кайгамчык солун эргилде болгаш. Чүл дээрге, быдаргай, хуу өнчүлүг, көшкүн амыдралдыг араттар турум сууржун, колхозчу амыдыралче кирген. Чон-даа ийи колхозче шуужуп кирип эгелээн. Күжүр эр Хүлер чүү боор, докулчак ак өөн тип, Донгактарның дозургай кара кызын кудаладып, наадым-доюн дүжүргеш-ле, «Мурнакчы» колхозтуң кежигүнү болуп кирип алгаш, колхозтуң хову турлаанга ажылдаары-биле чорупкан.

1957 чылда Мөнгүн-Тайганың чонун түскай, «Малчын» колхоз кылдыр эде организастап тургускан. Салчак база-ла «Мурнакчы» колхозтан «Малчын» колхозче шилчип келгеш, төрээн Каргызынга кээп, Каргыг-оол деп шофёрнуң машиназынга чүдүрүкчүлеп кирипкен. Он-он ийи метр узун, чоон чудуктарны, 3—4 кижи машина кырынче чүдүрүп деп чүве ындыг амыр деппе, эпчок-кандай болур болза, эргек-дыргаандан-даа азып болур. Оскундуруп кайтыгар болза, хол-бут байтык, озал-ондакка таваржып болур. Ындыг чүве болганда, чүдүрүкчү кижиге аваангыр-туттунгур, угаангыр-сагынгыр, арга-дуржулга херек деп чүвени Хүлер-оол эки билип, бергелерден ундаравайн, чүдүрүкчүлеп чоруп-ла турган. Дан аткан, хүн үнген тудум-на Салчакка ажыл-иш улам-на чиигеп, чудукта аар-даа чок, ажылда берге-даа чок, авангыр-туттунгур деп чүвези-даа киткеп бар чыдар болган. Түүкүлдүг эр чүгле чүдүрүкчүлеп ажылдаары-биле кызыгаарлаттынмайн турган.

Чай-хос аразында-ла шофёрга халып чеде бергеш, машинаның иштики, даштыкы кезектериниң ат-сывын, ажык-дузазын айтыртып ап, блокнодунга бижип ап, өөренип чоруп турган.

Чартык чыл хире болгаш-ла ол машинаның иштики-даштыкы кезектерин хала чок сайгарып билир апарган болгаш ол байтык машинаны башкарып турар апарган.

Шофёрларны Кызылда заочно дужаадып турар—деп, дыннааш, 1960 чылда Хүлер-оол бодунуң орнунга өске кижи чүдүрүкчүлепп кааш, самолётка орурупкаш, Кызылче ужудупкан.

Ол автоинспекция черинге чеде бергеш, шылгалданы заочно чедиишкиннинг дужаагаш, машина шофёрларының эргезинин кызыл депте-ржигежин холга апкаш, төрээн колхозунга өөрүшкү-өлчейлиг хап келген.

Ол конторага базып келгеш, колхоз даргазының кабинединиң эжиин соктааш, кирип келген.

Дарга, Хүлер-оолду көрүп каашла, чиктии кончуг ынай-бээр көргүлээш: «Хы-хы дигилээн соонда арны хуулуп, дирчие берген:

— Шөлээ-чөпшээрел-даа чокка, он беш хонук иштинде, кая канчап, чүнү кылып чорлунар? Черле чүү деп чүве боор бо! Бирден-бирээ чокка өчүп олурунар, эш Хүлер-оол — деп, изиңнедип-ле үнген.

— Шөлээ-чөпшээрел дилеп албааным бурыулуг мен дарга, ынчалза-даа элээн чедиишкиннинг болдум, менээ бир машинадан берзе кандыгыл, дарга?—дээш, карманыдан кызыл карттыг правазын ушта соп эккелгеш, даргаже сунган. Ону көрө каапкан соонда, даргазының хүлүмзүрүү шырайынга куттула хонуп келген соонда:—Эх, эр хейни, ол болбас ийикпе!—деп, алгыра каапкаш, Хүлер-оолдуң холун кээп сегирип алгаш, дынзыды адыштап турган.

— Чүве чугаалаан эвес, сени өөренип чораан деп кайын билир ийик мен, хей черге шыжыгып кааптым оол, «суг көрбейн идиин ужулба, даг көрбейн эдээн азынма» деп чүве бо-ла-дыр.

Машинаны сеңээ бербейн кымга бээр боор. Бурунгу хүн Кызылдан ийи чаа машина эккелдивис, оон бирээзинге-ле бо хүн олуруптар сен, кайгал — деп дарга чугаалаан.

Салчактың өгленип-баштанып, колхозка кирип алганындан бээр хей эвес уе эрткен-даа болза, оон өгбүлезинге, ажыл-амыдыралынга дыка-ла онзагай өскерлиишкиннер болгулаан. Чүл дээрге, боду ышкаш борбак сарыг оолдуг-даа, авазы ышкаш араалзай сарыг кыстыг-даа болган. Өпегер ак өгден, өрээл-өрээл чырык, чылыг бажынче-даа көжүп кирген. Чүдүрүкчү чораан боду шофёрдаа болу берген. Кижиге ол ышкаш өөрүнчүг-хөгленчиг чүве кайда боор! Күжүр эр ол хүнден эгелээш, шофёрлап кирипкен чүве-дир.

Хүн дал дүүш. Сериттенип-секперенип алыр-дыр дээш, хавак баарын куду каргыраалап бадып чыдар, Каргының кара суунга базып келдим. Демги машинамның чүгүн дужүрүп каапкан, ол баарында эккеп тургузуп алган, үш эр машиназын чугган турлар.

Бир эр машинаның каподунче, кабиназынче суг куткан, бир эр холунда тряпка тудуп алган, машинаның каподун аштап, чүлгээн, шофёр боду машинаазының сонгу дугуйларының өөрилдерин дыңыткан тур.

— Күжүр өрлерни аарай, машиназын чунар бажыннадып кирипкен ышкажыл?—деп айтырдым.

— Ийе, бис машинавысты хүннүңне чуп чаңчыгып калган улус бис. Идик-хепти-даа аштап щёткалап кедерге арыг-силиг, артында элендизи быжыг болур ышкажыгай. Машинаны аштап-чүлгүп мунарга, база-ла ындыг, дадарып-хирленмес-даа, үрелбес-талалбас-даа, көрүштүг чарашдаа болур чүве-дир — деп, шофёр чугаалай-дыр.

Ындыг харын, ол-даа шын. Этсептин, машина-чепеектиң үрелбес-талалбас чоруу камнап ажаап чоруур өзүнде-ле болгай. Силерни «Малчын» колхозтуң ең эки шофёру деп дыннадым. Каш чыл иштинде шофёрлап келдиңер. Кандыг-кандыг бергелерни эртип, кандыг-кандыг арга-дуржулгаларны ажыглап тургаш, эки түннелди чедип алган силер, чугаалап берзинерге кандыгыл?—деп, Салчактан диледим.

Ол хаваанда сыстып келген борбак-борбак дерлерин аржыыл-биле чода туткаш, дөңгелчик бажынга сандайланып олурупкаш, чугаалап-ла эгеледи.

— Машина деп чүвени чавыдактап мунга-ла дөрт чыл болдум. Шофёрлап деп чүве солун-даа, бергедаа ажыл чүве-дир.

Ырак-узак орудтарже хапканда, удуур үйгу, чылар чыргал дээр чүве чок-тур, дүн-хүн чокка тутсуп-ла билир—бо-ла. Өгте, черге-даа хонар. Малгаш-баларже кире бергеш, тепкилендирип ора-даа хүнзээр, турадаа хонар, чүнү көрбес чүве дээр ону! Баштай шофёрлап кирген чылымда-ла элээн бергедээн мен. Безин чадаарда, машинаның оду чиде бээр. Ону тып чадап чушкуттунуп ора хүнзээр, проводтарга замыкание-даа болу бээрге, ону тып чадап баш ыжар. Оода чадаарда, хол-бут безин бүдүн чөруур чүве дээр бе, ону. Эзриил бөргүнден дүлгүүр кайтыгар, бир-ле чүвеге ол үстүрүп алыр. Аныяк назын-хары чүнү кылбас дээрил аан. Оон кырынга үнгенде халдыксаар, хая-даш, кадыр-каскакдаа дивес, 80—90-га баскаш, далашкан күске сугга дүжер дээн ышкаш, кам-хайыра чокка халдып чорааш, үреп-даа аар чордум. Оон ажылының аар деп чүвезин чүү дээр ону. Адак дээрге-ле 6—7 хонуктарда ону үттеп-соктап, ажыл чок олура хүнзегилээр, амытан чоннуң анчыг аскы-дылын ол дыңнаар. Анай-Хаак бажы частыр, аныяк кижи угаан кирер—деп үлегер домак бар ышкажыгай. Ала чаягаар-ла амыдырал-чуртталгага сундуланып, ажыл-иштиң аргазын тып, амданын ап, амдажый бербес чүве ийикпе, ам дээрге биеэ ышкаш, камхайыра чок халдыр, кайы-бир чери үрели бээрге, быттап, сыйбап өра хүнзээр дээр силер бе. Сагыш-ла, карак чивеш дээр аразында туткан соонда кылыр, амыр-ла!

Мурнакчы шофёрларның арга-дуржулгазын солун-сеткүүлдерден номчуп, машина-техниканы башкарып чорударының болгаш септеп-селиириниң дугайында бижээн хей-хей номнарны өгте, черге номчуп, билип алган үүлдеримни практика кырынга чөп ажыглап, колхозтуң мурнакчы чолаачылары Чамзы, Картыг-оол суглардан арга-сүмени ап, Коммунистиг партияның, Совет чазаамның салып турар сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш, карак-кызыл ажылдап келгенимниң түннелинде бурунгаар базымнарны кылып, хөйге кескү көргүзүүлерлиг болу берген кижи мен ийин — дээш, кижиң кээшпезин ораай берди.

Ажыл нормазын канчаар күүседип турар силер база силерниң машинарда каш кижи чүдүрүкчүлеп турарыл?—деп айтырдым.

Дурту чолдаксымаар-даа болза тутса мөгезимээр хире диртегер кара эрже холу-биле айыткаш: бо турган мөгени Чүлдум дээр, дөө турган мөгени Седип-оол дээр, бодум-биле үшле кижи чүдүрүкчүлеп чоруп турар бис.

Үш-ле кижи 8—9 метр улуг чудуктарны канчап машина кырынче үндүрүп ап турар силер?— деп, магадап айтырдым.

— Ында чүү боор! Ажылда арга-ла бар болгай. Бис сөөртүр чудуктарывысты ием черде бөле сөөртүп алган бис. Машинаны адаа талазынга тургускаш, прицептиң ужу, бажынга ийи чудукту көвүрүлей сыртай салгаш, чүдүрер чудуктарны чууп бадырыптарга-ла, боттары-ла прицеп иштинче чүгүржүп киргилей бээр, ана хала чок чүве боор.

Мен сөөлгү үш чылдарның дургузунда хүн нормамны доктаамал 120—130 хуудан куду эвес күүседип, колхоз баштаар чериндеп чыл бүүде-ле өртөктиг бараннар-биле шаннаттырып, чоннуң кежиин четтирип келдим—дээш кижиң хүлүмзүрүй каапкаш:

— Элдеп чүве боор-ийин. 1961 чылдың чазынында база-ла аанакайын Каргы бажындан чудук чүдүрүп алгаш, бажыңым чанынга хап келдим ийин он.

— Көрүнерем, кымыл бо, Хүлер-оол бе?

— Оой, эжен. Каям, кай!

— Ол-ла боду олчаан аа!—дижип бажыңымда элээн хей улус үрүлежи-дир. Көк дээр-ле бо! Бо Каргыда мени танывас кижи бар эвес. Бо кандаай чоор? Ырак черден төрелдерим келген эвеспе—деп, бодааш, дүрген-не бажыңымче кире халып келдим.

Өске кижи-даа чок. Катааттарым—кат-иелерим, кадайым, ургларым шупту-ла столда үнмерлежи берген турлар. Алаң кайгай берген кезек кайгап тур мен.

Улуг катым, Насык-оол халып келгеш: Эр-хей, ол-ла болгай кижи, оглум — дээш, үстүг кара холумну туткаш, чаагымдан ошкай каапты. Оон соонда кадайым, кат-иелерим халчып келгеш, холум тудуп, байыр чедирип хөлчок-ла турлар.

Столче көрө кааптар дээримге-ле кайы чап аразында апкан чүве ийик аан, «Мурнакчы шофёр Салчак Хүлер»— деп бижээн улуг кара эгениң адаанда, «Шын» солунда бо машинам-биле бодумнуң чуруумну бо-чыыпыр шаап каан-дыр.

Шынап-ла 1961 чыл ажыл-ишчи эге базымымның чылы болган чүве.

Че, оолдар, мээң шагым келди—дээш, Барыын-Хемчик районнуң «Малчын» колхозунуң мурнакчы шофёру Салчак Хүлер, машиназынга олурупкаш, кырлаң тейже дырланайнып ажа берген, кызыл орукту өрү хапты.

С. СОСКАЛДАЙ.

— Магалыг-ла кукуруза-дыр! Узуну ийи метр! А мочактарының чаагайын — деп, механизатор-кукурузачы Николай Зайцев өөрүп турар (чурукта).

Рязань областың Сасовск будүрүлге эргелелинде «Сотницынский» совхозта кукуруза муң гектар хире черни эзлеп турар. Чер болганда-ла оон үнгени кедергей. Ынчалза-даа Н. Зайцевтиң участогунда «ховуларның кадыны» онза эки үнген. Бо чылын кукурузачы 150 гектар черниң гектар бүрүзүнден 45 центнерден эвээш эвес кукуруза тараазын болгаш 500 центнер ногаан массаны ажаап алыр бодап турар.

Сасовскиниң кукурузазының тонна-тонна мочактары удавас Рязаньның болгаш Москваның магазиннеринге кирер.

Фото С. Пастушенконуу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Будүрүлге бригадазында

Оон бээр беш чыл эрткен. Ынчан оларның тарылга участогу хензигийне — каш-ла гектарга санаттынып турган. Оон хей кезиин тараа культуралары эзлээн, ногаалар, кукуруза болгаш өске-даа культуралар чүгле «санга кирер», дыка эвээш болган. Чаа черде чаа ажылдың эгези, чаа эзлериниң баштайгы базымы ындыг турганы бо-дур ийин. Өөренникчилериниң будүрүлге бригадазы Туранның орунмак школазынга (ам будүрүлге өөредилгелиг 11 чыл школазы) чаа-ла организастаттынып турда, ындыг турганын сактып алыыл.

Ам демги участок таныттынмазыбиле өскерилген. Хей чылдың дуржулгазы ону ынчаар хуулдурупкан. Бригадага баштай чээрби оолдар, уруглар турганындан ам бежен ажыг кижи болган коллектив бо девискээрни калбартып бар чыдары ол. Чүс гектар девискээрге туранчылар янзыбүрү тараа культураларын, кукурузаны, чочак-тарааны болгаш өске-дээ культураларны тарып өстүрген. Оон алган дүжүү республиканың өске школаларында будүрүлге бригадаларынга деңнээрге, бирги черни эзлеп турар. Бригада бүгү тараа культураларының бир гектарындан ортумаа-биле 17,1 центнер дүжүтү өстүрүп алган. Бир мыңдыг бөдүүн деңнелгени ап көрээл. Школачылар бригадазы кызыл-тастың бир гектарындан бо чылын 17,7 центнер дүжүтү алган болза, оларның баазазы болуп турар «Кызыл тараачын» колхоз гектардан 12, а Бии-Хем районнуң ниитизи-биле—11 центнер хирени ап турар. Кукурузаның чангыс гектардан дүжүү-биле база-ла өөреникчилер бригадазы тергиидээн.

...Районнуң башкыларының август чөвүлел хуралы эгелээр деп турган. Ийи каът луг школаның делгем коридорунга хей-хей башкылар чыглып келген турган. Олар ханада делгиирде салып каан хүрен альбомну туткулап көрүп, аразында бир-ле чүвени магадап чугаалажып турда, оларның чанынга чеде берген бис. Кезек башкылар Туранның 11 чыл школазының директору Нина Васильевна Сединадан айтырдылар:

— Нина Васильевна, бо альбомнуң төөгүзүн дончулай кааптар силер бе?

Нина Васильевна, канчап билбес улус силер дээн ышкаш, арай дадагалзаалыг көргеш, чугаалады:

— Мону бистиң будүрүлге бригадазының кежигүннери кылган. Олар ажыл, дыштанылга, оюн үезинде эшөөрүп чурукка тыртыргаш, мында көргүскен-дир. Бо ажыл бригаданың дуржулга шинчилелинге база киржир...

Директор оон ынай база-ла чугаалаар деп бодалдыг турду, ынчалзаа өске ажылга чартыккаш, чоруй барды.

Чүү ындыг дуржулга шинчилелил? Будүрүлге бригадазының кежигүннери үнүштерниң өзүлдезин доктаамал хайгаарап келген. «Кижи бүрүзү-ле шинчилелчи болзун» деп лозунгу олар салып алганнар. 9-ку классчы Володяның демдеглели бо-дур: «Июль 26. Чаъс чок, бүргег хүн. Бичежек хат сырыннап турган. Кызылтастың үнерин хайгаарап көрдүм: дүүнгүзүнден арай-ла хоомай болду — суггат чедишпейн турары од чоор бе? Ынчаар хынаап, түннелди мынчаар кылдым: даг ийинче чоорту бедип үнген тараалар дүрген, а ховуу калбаанда тараа оожум өзүп турар-дыр. Мен бөдаарымга, бистиң ам-даа ажыглавайн турарывыс даг белин моон соңгаар ажыглаары чугула, анаа ам-даа хөйну тарып болур...» Володяның демдеглели оонбиле доозулбаан. Чүгле бо эвес, өске-даа демдеглелдер ындыг солун түннелдерни берип турарын бригаданың «Хүн демдеглелинден» көрүп болур.

Олар тараа культураларының — кызыл-тастың, арбайның, суланың сорттарының өзүлдезин шинчилеп хайгаараарын моон-биле үш чылда чорудуп келген. Ол чорударда, чүгле боттарының участогунга эвес, а «Өөк» совхозтуң, «Кызыл тараачын» колхозтуң тараа шөлдеринге шинчилеллерни кылып, дуржулгазын байлакшыдып турганнар. Оон мыңдыг кол түннелди үндүрүп болур: районнуң девискээринге (чамдык Хадын, Тарлаг ышкаш, районнуң девискээринде чамдык бедик черлерге) тараа культуралары чаагай үнүп болурунуң аргалары бар, тараа шөлүн улгаттырар сорулга-биле ажыглаттынмайн чыдар черлерни тарып болур, чүгле Туран школазынга эвес, а районнуң өске-даа школаларынга мыңдыг будүрүлге бригадаларын тургузары черле чугула. Оон-биле кады, районнуң улус өөредилге килдизин чемелеп каары артык эвес боор. Будүрүлге бригадаларының ажылын районнуң өске школаларынга чүге багай организастап келгенил? Районда сес чылдың чеди школалары бар, оларның моон соңгааргы перспективтиг сорулгалары удуг, олар Туран школазының бо күш-ажылы үлегерин эдерер удурлуг дээрзин үттүп болбас.

А. НУГУУРАК.
(Бистиң тускай корр.).

Бир ажылга чээрби чылда

Василий Чогуяевич Седен ниитиниң мал ажылында ам чээрби чыл ажып турар. Таңды районда «Совет Россия» колхозтуң дуржулгалыг малчыны В. Ч. Седен бо аразында чеже хире аныяк малдарны өстүрүп бербээн дээр, Төрээн чуртунга эзт, дүк, сүт белеткээр талазы-биле оон биче эвес ажыл-ишчи үлүг-хуузу кирген.

Чеди чылдың бешки көдээ ажылагый чылында төрүттүнер чаш хураганын бүрүн өстүрүп алыр дээн хүлээлгезин малчын чедиишкинниг күүсеткен. Хой бүрүзүнге онааштыр 1900 грамм дүк кыргып алыр дээн болза, херек кырында 2050 граммны алган. Василий Чогуяевич бо чылын күрүнеге ниитизи-биле 1175 килограмм дүктү кинрген.

Колхозтуң чылгызын болгаш инээн-даа ажаап кадарганда, 1959 чылдан эгелеп хой ажылынга кирген үезинден-даа бээр, оон малы чыл бүрү менди, күжү семис болуп келген. Ол болза чайгы семиртилгени эки органнизастап, күскү болгаш кышкы одарны чөп ажыглавышаан, ажаалда, чемгерилдеже малчынның улуг кичээнгей салып турарының херечизи болур.

Соякта оон кыштаа ол девискээрде шээр малга эң таарымчалыг — суггаттыг болгаш даг одарлыг чер, сиген белеткеп алырынга үнүжү чыл бүрү база эки болур. Ол кыштагда 700 хой кирер кажаа, малчынның болу, сакманщик база кадарчы чурттаар бажың, чаш хураган өстүреринге таарыштыр чылыглаан кажаа белен.

Ниитиниң малын өстүрер, оон продуктулуун улам бедидер талазы-биле үлегерлиг болбушаан, В. Ч. Седен хей-ниитиниң ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Балгазын көдээ Советтиң депутады Василий Чогуяевич чоннуң мурнунга ол талазыбиле бараан болур хүлээлгезин аксеткилдиг боттандырбышаан, күүскомнуң ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Хыналда үезинде

Баштайгы базым

Партия-күрүне контроль комитединге дузалаар бөлүк Өвүр райпозунуң коллективинде чеди кижи составтыг тургустунган. Бөлүк бодунуң тургустунуп келгениндеи бээр чамдык ажылдарны кылып, бодунуң хуралдарын дөрт удаа чыылдырып, оларга чугула айтырыгларны тургускулаан.

Чижээ, Довуу, Кызыл-Маадыр, Кончай-оол совет садыгның чурумун үреп, янзы-бүрү кажар аргалар-биле чоннуң хөрөнгизинден 87 рубльди боттарынга шиңгээдип алганын партия-күрүне контроль комитединге дузалаар бөлүк илереткен болгаш оларга чогуур хемчегни хүлээттирип, ол акшазын дедир эгиттирген.

Күрүнеиниң үүрмектеп садар өртээнин чурумун үреп турганнарны база дузалаар бөлүк илереткеш, профорганизациязының ниити хуралынга тургузар хемчегларни практикалап келген.

Райпода дузалаар бөлүктүң кежигүнү болгаш Өвүрнүң партия-күрүне контроль комитединиң штаттан дашкаар инструктору эш К. Онгар-оол, райпо бухгалтери, дузалаар бөлүктүң кежигүнү эш С. Балдан дузалаар бөлүктүң ажылынга идепкейлиг киржип, бо ажылга хей-ниитиниң база киириштирип турар.

Район төвүнде аъш-чем магазининиң эргелекчизи Сарыглар, ажылагый бараннарының магазининде Чысымаа болгаш өскелеринн-даа бараннар өртектерин улгаттырып турганын илередиринге дузалаар бөлүктүн кежигүннери киришкен.

Партия-күрүне контролюнуң комитединге дузалаар бөлүктүң ажылының чедиишкини чон-биле, хей-ниити-биле сырый харылзаадан хамааржыр дээрзин бистиң бөлүктүн ажылының баштайгы базымы херек кырынга көргүскен.

С. МОНГУШ.

Чагаа парлаттынган соонда

Бо чылдың август 15-те үнген № 193 (5597) «Шынга» көдээ бижикчи М. Кайгал-оолдуң «Аазаашкын кажан бүдерил» деп эгелиг материалы парлаттынган.

Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң Хөндергей салбырында көдээ магазинниң бажыңын райпо үш чыл иштинде тудуп келгенин ында чугаалап турар. Магазинниң тудуун ам-на ажыглалга киирер дээш, бызаңчылар эрткен частан эгелеп оон ыяжын тайгага белеткээш, чиңгизин, дажып дүжүрүп алган турда, ажылды ынчан база ара соксаткан.

Солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг материалды чоокта чаа райпо баштаар черниң хуралынга чугаалажып көргеш, Хөдергей магазининиң тудуун дарый эгелээрин шиитпирлээн. Ында тускай организастаан тудугжу бригада магазинниң тудуун бо чылдың ноябрь 1-де дооскан турарын райпо баштаар черниң даргазы эш Колпаков редакцияга дыңнаткан.

БЕДИК ДЕҢНЕЛЧЕ

(Район Совединиң сессиязынга)

Партияның идеологтуг ажылының эдлчеглиг сорулгаларының дугайында СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң доктаалын күүседири-биле районнуң культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылын экижидер хемчеглер дугайында айтырыгны ажылчы чоннар депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединин дөртү сессиязы дыннап, чугаалашкан.

Культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылдакчыларының мурнунга СЭКП ТК-ның Пленуму улуг сорулгаларны салганын культура килдизинин эргелекчизи эш М. Дамба бодунуң илеткелинге чугаалаан.

1963 чылдың бирги чартыында районнуң чырыдыышкын албан черлериниң шүгүму-биле янзы-бүрү темаларга 158 лекциялар болгаш беседалар номчуттунган, аная 8.251 кижи олурушкан.

Районнуң культура-чырыдыышкын албан черлери амгы үеде идеологтуг фронтунуң бүгү участоктарынга негелделериниң улгатканын медереп билбишаан, ажылды көдээниң ажыл-ишчилериниң амыдыралы-биле тудуш харылзаалыг кылдыр, аная хей-ниитиниң улам калбак киржилгезин чедип алырынче угландыр тургузуп турар. Районда ниитизи-биле 334 хей-ниитичилер культура-албан черлериниң ажылында киржип турар.

Районда Чадаана хоорайның, Суг-Аксы суурнуң культура бажыннары, 16 көдээ клубтар, улусчу театр биле улусчу университет бар. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң 63 бөлгүмнеринде 709 кижи киржип турар болгаш оларның күүү-биле клубтарга 125, фермалар, бригадаларга 53, автоклубтар-биле 27 концерттерни көдээниң ажыл-ишчилеринге көргүскен болгаш хей-хей тематиктиг кежээлерни организастап эрттиргилээн.

Шеминиң көдээ клуву — республикада эң эки ажылдыг клубтарның бирээзи. Профэвиледдериниң II-ги республика фестивалынга бирги черни эзлээн. «Аныяк өг-буле», «Хепти канчаар кедерил?» «Амданныг чемни белеткээри», «Кым чараштыр даараарыл?» дээн чижектиг темаларга солун утка-шынарларлыг кежээлерни болгаш республиканың алдарлыг хойжузу Ховалыг Сангыспаа, чогаалчы Олег Сагаан-оол олар-биле ужуражыышкыннарны организастап эрттиргилээн. Чалгаалларны, маңгысталчак амыдыралдыгларны, арагага хандыырларны, ниитиниң корум-чурумун үрээрлерни культура ажылдакчылары фермаларда, бригадаларда үндүрүп турар агитхуудустарга сойгалап, чечен шоодуглар-биле эгендир дузап турарлар. Көдээ клубтуң чорудкан ажылы колхозтуң мурнунда туруп турар ажыл-агыйжы сорулгаларны, бо талазы-биле алган хүлээлгелерни күүседиринге улуг идигни берип турары чугаа чок.

Районда эки ажылдыг көдээ клубтарга Хайыракканның, Ийменин, Бора-Тайганың, Алдан-Маадырның клубтары база хамааржыр.

Клубтарның ажылында ам-даа улуг четпестер бар. Чамдык клубтар май айда-ла септелге кыдыр дээш хагдынган хевээр. Чыраа-Бажы, Хорум-Даг, Кызыл-Тайга, Хөр-Тайга, Чадаана, Кара-Чыраа көдээ клубтарның (көдээ Советтер даргалары эштер Оолак, Даржай, Чамыян) септелгелери ам-даа доозулбаан болгаш одаар ыяжы дужуртунмээн. Хөндергейниң, Хорум-Дагның, Ак-Даштың, Чыраа-Бажының клубтарында улус олурар сандайлар чедишпес.

Дыка хей клубтар ам-даа чүгле танцы, кино, концерт-биле кызыгаарланып, амыдырал-биле өзулуг холбашкан кижизидилге ажылының хей янзы хевирлерин көдээниң ажыл-ишчилериниң ортузунга чорутпайн турар.

Чадаананың культура бажыңының чанында тургустунган улусчу театр четпес ажылдан келген, а улусчу университет чүгле медээде кирип турардан башка херек кырында ажылдавайн келген.

Районнуң культура килдизинин, чамдык ажыл-агый удуртукчуларының, ылаңгыя «Чыраа-Бажы», «Сүт-Хөл», «Тыва» совхозтарның директорлары эштер Аржаалай, Соловьев, Юртаев оларның талазындан культура-чырыдыышкын албан черлеринче улуг кичээнгей салбайн келгенин сессияга шыңгыы шүгүмчүлээн.

Районнуң библиотекаларының ажылында четпестер хей. Библиотека ажылдакчылары номчукчуларның хереглээн номнарын бижип бээри-биле кызыгаарланып, номнарны өреге бүрүзүнге, харын-даа кижи бүрүзүнге чедирер дээш ажыл чорутпайн турарын, кижилерниң кылып турар ажылынга, тускай эртеминге таарыштыр номнар шилип алырынга дузалажыры-биле ажыл чорутпайн, оларның күзелин сонуургавайн турарын депутаттар шыңгыы шүгүмчүлээн. Районда тургустунган 50 хей-ниитичи эгелээшкин-биле ажылдап турар көжер библиотекаларның ажылынга чогуур дузаламчы көргүстүнмейн турар. Алдан-Маадыр суурда болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозта библиотекалар тускай оран-бажыңнар-биле хандыртынмаан.

Бо чылдың баштайгы чартыында 19 турум кинолар планын сеанс талазы-биле 111,3 хуу, көрүкчүлер талазы-биле 112 хуу, акша чыылдазын 89 хуу күүсеткен. Ындыг-даа болза, Чыраа-Бажы, Кызыл-Тайга, Кара-Чыраа, Хорум-Даг, Ак-Даш суурларда киноустановкалар 2—3 айларда киномеханиктерниң чедишпезинден ажылдаваан. Оон уламы-биле көдээниң ажыл-ишчилерин кино көрүлдезинче калбаа-биле хаара тудар сорулга күүсеттинмээн. Киноорганизакчыларны, клубтар чөвүлелдериниң кежигүннерин дамчыштыр кино билеттерин өг-өрегелерге чедир садарын организаставайн турар. Кижи бүрүзү үнген кинофильмнерни шуптузун көрген турарын хандырарынга хей-ниити — улуг күш дээрзин сессия айытканн.

Районнуң культура-чырыдыышкын албан черлериндe тускай өөредилге черлерин дооскан тускай эртемниглер эвээш. Идеология ажылының бо чугула фронтузунга ажылга чүткүл чок, арага-дарыга хандыыр, чамдык улчумал кижилер кире бээри ховар эвес.

Культура килдизинин инструкторунга Сарыглар, районнуң Культура бажыңынга Исаев, Ткачук ышкаш, арагачылар кирип алган турган. Киномеханик Бородин ажылындан арагалааш үндүрткен, а киномеханиктер эштер Рехлев биле Кобяков техникага, камналга чок, хуузунда амыдыралын сүрер турган. Ак-Дашка киномеханик турган Бегзижап, Бора-Тайгага клуб эргелекчизи турган Норбу ышкаш кижилер ажылын каргаш чоргулаан.

Чамдык таварылгаларда көдээ черлерде ажылдап турар культура ажылдакчыларын районнуң культура килдизи-биле чөпшээрежип дугуржуп албайн, көдээ Советтер даргалары халап каашкаш, од дугайын безин дыңнатпас таварылгалар бар. Ындыг таварылгалар Хөндергейге, Хорум-Даг-га, Кызыл-Тайгага болгулаан.

Культура килдизинин база районнуң Культура бажыңының, район библиотеказының талазындан кадрларның ажылынга мергежилин бедидери-биле үе-үениң семинарларын организастап чорутпайн турар. Ындахаая болганда чарлал четпээнинден чамдык кижилер келбес, көдээ Советтериң болгаш ажыл-агый удуртукчуларының талазындан көдээде культура ажылдакчыларын ол семинарларже чорударына чогуур дузалы чедирбейн турар.

Культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылын СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң негелделеринге чедир экижидеринче угланган шиитпирни сессия хүлээп алган.

М. ӨЛЗЕЙ.

ТЕЛЕГРАФ ДАМЧЫДЫП, ДЫҢНАДЫП, МЕДЭЭЛЕП ТУР

В. Терешкова биле В. Быковский Болгарияга баар

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң, БУР-нуң Улустуң хуралының Президиумунуң болгаш Болгарияның Улус Республиказының Министрлер Чөвүлелиниң чалаанын ёзугаар делегейде баштайгы хереж-жен космонавт, Совет Эвилелиниң Маадыры, Валентина Терешкова биле Совет Эвилелиниң Маадыры подполковник Валерий Быковский Болгарияга баар болгаш сентябрь 9-та болгар улустуң национал байырлалы-биле холбашкан байырлалдарга киржир дээрзин БТА агентилел дыңнаткан.

Москва Керээзи—чугула чедиишкин

ЛОНДОН. (СЭТА). Агааргa, космос делгеминге болгаш суг адаанга ядролуг чепсектиң шенелделерин хоруур дугайында Керээге ат салган күрүнелериң саны болза, бо Керээни делегей чүүлдүг деп санап турарын көргүзүп турар дээрзин Англияның «Таймс» солун бижээн.

Москвага болган дугуржулгага байыр чедирбишаан, ук солун ону «чугула чедиишкин» деп айтып турар. Делегей айтырыгларын тайбың таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле моон соңгааргы дугуржулгага орукту ол дугуржулга ажыдып болур магат чок. Бо керээ делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга дузалап болур болгаш чепсеглениишкинни дүжүрер база күрүнелериниң тайбың кожа-хелбээ догунаашкынының угланыышкынынга моон соңгааргы базымнарга орукту белеткээр дээрзинге идегелин «Таймс» илергейлеп турар.

Социализм тургузукчуларынга

ГАВАНА. СЭТА-ның корреспондентизи Р. Князевтиң дамчыдып турары болза:

Кубаның революстуг чазаа чурттуң экономиказының янзы-бүрү адырларынга кадрларны белеткээринче улуг кичээнгейни көрүндүрүп турар. Мергежилдиг кадрларны өөредип талазы-биле улам чаа-чаа төптер Хосталга ортулуунуң хөй-хөй можуларында ажыттынып турар. Ындыг төптериң бирээзи—Сьенфуэгос хоорайда (Ласвильяс можу) «Сан Лоренцо» деп техниктиг школа удавас ажыттынар.

Совет Эвилелинден, Чехословакиядан болгаш социалистиг өске-даа чурттардан келген дерилгени ам ол школаның мастерскааларында тургузуп турар. Ең-не янзы-бүрү эртемнериниң муң ажыг ажылчыныары — механиктер, электриктер, каңнакчылар, дашчылар, бызаңчылар, нарын бызаңчылар болгаш өскелер-даа аңаа өөренир деп турар. Өөредилге хоорайында оларның өөредилгезинге болгаш дыштанылгазынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. Школага столовая, улуг библиотека, техниктиг информацияның тускай аудиториязы турар. Стадионну база тудуп турар. Өөреникчилер күрүненің бүрүн хандырылгазынга турар.

СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын ном кылдыр үндүрген

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның Коммунистиг партиязының ном үндүрер чери СЭКП-ниң идеологтуг ажылының эзлчеглиг сорулгаларын чугаалажып көрген СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң материалдарын ном кылдыр парлап үндүрген. СЭКП ТК-ның Бирги секретары Н. С. Хрущевтуң «Марксизм-ленинизм — бистин тугувус, бистин дайынчы чепсээвис» деп чугаазы, СЭКП ТК-ның секретары Л. Ф. Ильичевтуң «Партияның эзлчеглиг сорулгалары» деп илеткели болгаш Л. Ф. Ильичевтуң илеткелиниң талазы-биле Пленумнуң доктаалы ол номда кирген.

Чурттуң шөлдеринде

Сентябрь эгелээн, ынчалза-даа чурттуң районнарының хөй нуруузунда ам-даа чайгы чылыг болгаш хүнзээрек. Шөлдериниң ажыл-ишчилери күскү доңат эгелээриниң мурнунда хову ажылдарын доозар дээш далажып турар. Ам ажылдың эң-не түлүк үезин. Бүгү культураларның дүжүүдү бышкан. Моон-биле кады, келир чылдың дүжүдүнүң үндезини — күскү тарылга, чер аңдарылгазы чоруп турар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Төп статистика эргелелиниң сан-медээлерин ёзугаар алырга, сентябрьниң эгезинге чедир 80 миллион 473 муң гектар черниң тараа болгаш тараа-бобы культураларының (кукуруза чокка) дүжүдүн ажаап алган, ол болза бүгү тарылга шөлүнүң 64 хуузу болур. Күрүне шыгжамырларынга кызыл-тас, көктараа, арбай, чочак-тараа, чиңге-тараа, кырлыг-караның кирери үргүлчүлеп турар.

Мурнуу районнарда колхозтарның болгаш совхозтарның шөлдериниң кукуруза тараазы чүдүрген машиналар чоруп эгелээн. Кукурузаның бүрүн бышкан мочактарлыг дүжүдүн барык ийи чүс муң гектар черден ажаап алган. А кукурузаның тараазын болгаш ногаан массазын ниитизи-биле 11,5 миллион гектар черден ажаап алган.

Чуртта 1,3 миллион гектар черниң лён-долгунецтиң дүжүдүн ажаап алган азы планга удур 88 хуу болур. Августуң чылыг хүннери бо культураны эрткен чылдыындан дүрген ажаап алыр арганы берген. Хендирии ажаап алыры, бо культураны тарып турар бүгү республикаларда эгелээн.

Картофельдиң болгаш ногааларның массалыг ажаап алыышкыны эрткен чылдыындан эрте эгелээн болгаш 250 муң гектар хире черниң дүжүдү ажаап алдынган.

Узбекистанның, Таджикистанның болгаш Туркменияның мурнуу чүгүнде хөвең чылдазы эгелээн. Хөвең чылдазын ам дээрезинде бышкаанап, хол-биле чорудуп турар, ынчалза-даа шөлдерге машиналар удавас ажылдап эгелээр.

Чурттуң тараажылары келир чылдың дүжүдүнге үндезиннерни салырынга хөй күштерни үндүрген. Августуң төнчүзүнге чедир тарааның күскү тарылгазын 20 миллион 467 муң гектар черге чоруткан азы планын 45 хуу күүсеткен. Россия Федерациязынга күскү тарылганың чартык кезиинден хөйүн күүсеткен. Шөлдерде тараа эки үнүп эгелээн. Чурттун хөй-хөй районнарының ажыл-ишчилери күскү тарылганы калбартып турар.

Келир чылдың часкы тарылгазынга чер аңдарылгазы чер болганда калбарган.

(СЭТА).

Нью-Йоркта ажылчы чоннарның чыскаалы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Сентябрь 2-де Нью-Йоркка болган чыскаалга 100 муң ажыг кижи киришкен. Чаңчыл болган «күш-ажыл хүнүнүң» байырлалы-биле холбаштыр, чыскаал «бүрүн ажылдыг турар болгаш ажылга бир дөмей хүлээп алыр арга» дээш лозунунуң адаа-биле эрткен.

Сөөк-язы ылгаар чоруктуң бужарчүдек хевирлерин узуткаар деп негелдеп дыка хөй транспарантыларга бижээн.

БЭДЧ-ниң комиссиязының хуралы

БУХАРЕСТ. (СЭТА). Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң нефть болгаш газ үлетпүрүнүң талазы-биле доктаамал комиссиязының хуралы Бухарестке болган дээрзин АДЖЕРПРЕСС агентилел дамчыдып турар.

Хуралга Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң нефть болгаш газ үлетпүрүнүң талазы-биле доктаамал комиссиязының мурнунда тургустунган сорулгаларын дугайында информацияны дыңнаан, Европада социалистиг чурттарның одалга-энергия балансызы-биле ходбашкан тус-тус айтырыгларны чугаалажып көрген, 1962—1963 чылдарда чоруткан эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдерин үндүрген.

1964 — 1965 чылдарда эртемшинчилел ажылдарының планын база белеткээн, айыткан ажылдарны күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган болгаш чогуур сүмелерни база шиитпирлерни хүлээп алган.

Комиссия 1963 чылдың төнчүзүнге чедир чорудар ажылдың планын тодараткан, 1964 чылла ажылдың планының төлевилелин ажылдап кылган болгаш чамдык организастыг айтырыгларны көрген.

Комиссиянын хуралы бот-бодун билчир, найыраачы болгаш ажылгыр байдалга эткен.

Удавас көөр силер

...«Мосфильм» киностудиязы — чуртта эң улуг студия. Маңаа чылдала үжен ажыг фильмнерни тырттырып турар. Оон бүгү-ле цехтерин, павильоннарын, мастерскааларын эргиир дээр болза, чаңгыс эвес хүн негеттинер.

Чогаалчы В. Кочетовтуң «Обком секретары» деп романын ёзугаар ындыг аттыг фильмни бо киностудиядa бүдүрүп кылып турар. Фильмниң режиссёр-тургузукчузу В. Чеботарев, ол маадыры Денисовтуң ролюн Горькийниң театр артизи В. Самойлов ойнап турар, ол ышнаш сураглыг артистер Л. Хитяева, А. Абриносов олар база-ла киржир. Бо чылдың төнчүзүнден бээр фильмниң тыртырыышкыны доостур.

«Берге орук» деп фильмни мында база белеткеп турар. Сценарий Ю. Нагибин, режиссёру А. Салтыков. «Дайын болгаш тайбың» деп фильмни (Л. Н. Толстойнуң ындыг аттыг романы-биле) Сергей Бондарчуктуң башталгазы-биле бүдүрүп кылыры үргүлчүлевишаан. Режиссёр В. Петров чогаалчы Л. Леоновтуң «Орус арга» деп романынга чаа фильмни тургузуп турар.

Байы-Хаакчылар — Кара-Хаакка

«Тиилелге» совхозтуң Кара-Хаак салбырының ажыл-ишчилери суурнуң клубунга доллур олурупкан. Танды районнуң культура киллизиниң агиткультбригазы аалдап келгени ол. Бот-тывынгыр урап чүүл киржикчилериниң концерти эгелээр мурнунда делегей байдалының доочуллалың районда культура киллизиниң эргелекчизи эш В. Шевченко номчаан.

Бай-хаакчыларның солун концерти эгелээн. Оон программазы байлак болган. Аная ылангыя «Дүжүт ырызын» эштер Комаров, М. Оюн оларның күүсеткени, баштак болгаш лириктиг ырларны эштер О. Кызыл-оол, Шабалина оларның эки ырлааның көрүкчүлер дыка улуг сонуургалбиле үнелээн.

Ол-ла баштак, хөглүг ойнакчылар концертин дооскан, суурнун аныяктарына хөгжүмүн ойнап берип, кады танцылап хөглээннер.

Шак ындыг аалчылар үргүлчү суурга келип турарын чурттакчылар күүзүннер.

Д. АРАНЧАА.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГАА

Мочурга, ам кажарлап шыдавас силер!

Ооржак Мочурга дээрзи каш чыл буруңгаар Тес-Хем районнуң Чыргаланды сес чыл школазынга ажылдаар күзелин илередип чедип келген. Оон ол күзелин хандырып, школага суг дажыкчызынга ажылдадып каан. Удатпаанда школаның ажыл-агый эргелекчизинге кирер дугайында билдириишкинни школа директорунга киирген. Бодунуң ажылдап шыдаарын илеткен кижи боорга, эш Мочурганы ажыл-агый эргелекчизинге хүлээп алган.

Бүгү-ле чүвениң байдалын өөренип көргеш, бодунуң бажыңынче школаның эт-херекселин чоорту дажыглап эгелээн. Ол ажылынга эзирик келгилээр болгаш чүве тоовас апарган. Хыналда соонда ол өрелиг болган. Оон дилээн барымдаалааш, өрезин төлээр кылдыр чөпшээреп каан. Ол-ла ажылынга катап кирерин школа директорундан дилээрге, Мочурганы база катап хүлээп алган. Ажылын экижитпейн, база-ла арагалаар турып алган.

Удатпаанда, ажылын ээн каггаш, садыглап ажылдай берген. Арагалап, харын-даа чамдык эш-өөрүн арагаладып турган, база-ла самыгаалдыг болган. Оон чаңгыс инзөн ол дып чыткаш, арай боорда адырлыг алгаш, торга дыттын чымчаан тывар дээни ышкаш, билдириишкин бижээш, школа директорунга чеде берген.

Оон четпестерин биле-тура-ла ону база ажыл-агый эргелекчизинге катап хүлээп алганы өлдеп чүве. Ол дугайында школа директору ынчан боданыр турган-дыр ийин. Мочурга ам база-ла арагалаар чоруун үргүлчүлеп, онаашкан ажылынга харыысалга чоктанып турун берген. Мочурга ам кажарлап шыдавас силер!

М. АДЫЯ.

Чоннуң негелдезин хандырар

Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбыры совхозтуң төвүнден 20 км хире ырак черде, улуг оруктан хайыы тайга эдээнде турар. Олче машина совхоз төвүнден чүгле ажыл-агый аайы-биле аргыжып турар. Чоннуң ыңай-бээр чоруру дыка берге. Бо талазы-биле Иштии-Хемнин чурттакчы чону 1962 чылдан бээр автобустуң доктаамал шимчээшкинин тургузарын негеп келген. Автобус бир удаа чоруп эгелээн, чоннуң аңаа өөрүп четтиргенидaа кончуг турган. Ынчалза-даа удатпаанда автобус чорбастаан.

Транспорт талазы-биле бо хире берге байдалда ыңай-бээр чоруур кижилер, ылангыя аарыг улус районнуң болгаш Арыг-Үзүүнүң аразынга аргыжары дыка берге. Черле өлдеп чүве! Оруктан мындыг ырак суур ам ийи чыл иштинде эмчи чок туруп келген...

Эмнелге пунктузу суурда бар, ынчалза-даа орта ажылдап турган кижи эге эртемниг сестра кижи чүве. Ам эмнелге пунктузу шуут хааглыг.

Ам бистин суурнуң аарыг берген кижилеринге дуза чедирери-биле район эмнелгезинден дүрген дузалаар машина кээп турар. Ол машина чүгле Иштии-Хем дээш маннап турар эвес, өске черлерже база-ла чоруп турар. Ындыг-даа болза, ол дүрген дузалаар машинаны келдиртип алыры дыка берге. Телефон-биле чалаарга, ам «удавас чеде бээр» деп кааш, сураг баар, а оон бир телефоннаарга «үнүпкен» дээр, оон базала сураг. Мындаа чоокта чаа конторага бир хөрээжен ажылчын чедип келгеш, бичии уруум аараан, ат болду, телефоннап берип көрүнер диди. Оон шынап-ла, телефоннаан, «дүрген дузалаар машина чеде бээр» деп харыылаан. Хүнзеди маннаан — сураг. Бир катап телефоннаарга, «дораан чорудар бис» дээш база-ла сураг барган. Бир хонук маннаан. Даартызында дүшке чедир маннаш, аргажоктуң кырындан аарыг уругну авазы-биле кады чорумал машинага олуртушкаш, Арыг-Үзүүнүң эмнелгезинче чорудупкан.

Мындыг берге байдалды көре, билетура, совхоз дирекциязы-даа, районнуң удуртур органнары-даа, ажылчы чоннуң негелдезин хандырарынче кичээнгей салбайн турарын кижи кайгаар-дыр.

А. АМБАРЖИ,
Иштии-Хем салбырының эргелекчизи.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Талыгыр эжиндириишкинде

Сингапурда джонкалар—(хемелер) ядыы малайжыларга чурттаар чер болуп турар. Олар бо хемелерге төрүттүнүп, чурттап база өлүр ужурга таваржып турарлар. Олариың яштинден хөй кижилер кажан-даа чер кырынга ис базып көрбээн.

Фото Л. Новиковтуу биле А. Тэрианданкиннии.
СЭТА-ның фотохроникаазы.

Кулданыкчы чээшкиннериң четкизинде

Империалистерге кулданыкчы чээшкиннер экономика талазы-биле кошкак хөгжүделіг чурттарны чагырып алырының болгаш оларга тергиделин хевээр арттырып алырының кезээде эң чугула чепсектериниң бирээзи болур рольду ойнап келген. Кулданып алырынга сан-хөө хөренгилериниң ролю бистиң үевисте харындаа көвүдээн, чүге дээрге империализм ам дыка хөй таварылгаларды бодунуң үүлгедиишкиннерин чаап чажырар болгаш ынанышты бодунуң эрге-чагыргазын хевээр арттырарының экономиктиг арганларынга кылыр ужурга таварышкан. Даштыкының капиталистиг чээшкиннерин алыры национал хамаарышпас чоруккa кайы хире айыылдыг болурунун чижээнге Турцияны киирип болур.

НАТО-нуң планнарынга дүүштүр чоруттунуп турар дайын белеткелериниң хемчээл чок чарыгдалдарының ужурунда Турцияның экономиказы баксырап, халаптыг байдалга таваржып келирге, бүрүн талакы чурттарның капиталистиг монополиялары ол чурттуң экономиказын боттарының контролюнга алыр дээш коллективтиг ыйыышкынны кылырын шиитпирлеп алган. Ол сорулга-биле Турцияга дуза көргүзериниң Консорциуму эрткен чылдың ортаа үезинде тургустунган. Сүлчээ төрүүлүг ол чүвеге АКШ, Англия, Канада, Франция, Барыын-Германия, Италия болгаш Бельгия кирген. Швеция, Швейцария, Норвегия болгаш Австрия база чоокта чаа аңаа каттыжып кирген.

Консорциум чөвүлелиниң баштайгы хуралынга безин турк төлээлекчини чалап олуруштурбаан, ынчангаш ол чорук турк хөй-ниитиниң каразыныышкынын болгаш оваартыныышкынын дораан-на хайныктырган. «Ен» солун мынча деп бижээн: «АКШ-тың чаңгыс талалыг дузаламчызын хөй талалыг болдурары биске база удур эргилип кел чыдар ышкаш». Консорциумнуң ажыл-чорудулгазының дугайында оон дараазында болгулаан дыңнадыглар ол каразыныышкыннарны бүрүү-биле бадыткаан. Удатпаанда-ла турк садыг министри Мухлис Эте мынча деп медегдээр ужурга таварышкан дээр: «АКШ баштаан бистиң даштыкы өңнүктеривис турция бүдүрүкчү күштү камгалаар өөн чоктар-дыр. Олар бистиң мурнувуска аажок аар-берге негелделерни көдүрүп турарының ужурунда оларны илереди чугаалап безин шыдавас-тыр мен». Ол аар-берге негелделер чүү болуп турарын министр илередирин күзевээн, ынчалза-даа парлалга көжегени биче ажыда тыртып көрген, ынчалза-даа турк хөй-ниитиге биллингир апарган болгаш оон дүвүреззинин хайныктырган ынчаргыр шиитпирлээр талазы-биле моон соңгааргы дугуржулгага орукту ол дугуржулга ажыдып болур магат чок. Бо керээ делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга дузалап болур болгаш чепсеглениишкинни дүжүрер база күрүнелериниң тайбың кожа-хелбээ догунаашкынының угланыышкынынга моон соңгааргы базымнарга орукту белеткээр дээрзинге идегелин «Таймс» илергейлеп турар.

Турцияның чазаанга Консорциумнуң албадаашкын хевирлиг кылган негелделерин Турцияның иштики херектеринге дорт болгаш каржы холгаарлаашкын, чээлилерниң дузазыбиле чурттуң экономиказынга контрольду алыр дээн ораладжыышкын кылдыр көөрүнден өскээр көрүп болбас. Ол түннел Консорциумнуң кылган негелделериниң шынар-бүдүжүнден мырынай тодаргай илереп кээп турар.

Ол негелдеер мындыг:

Бирээде: «Бир эвес Турция эргежок чугула сан-хөө реформазын эң чоокку чылдың дургузунда кылбас болза, оон узун хуусаалыг планын даштыкыдан акшаландырар чоруктy аңаа шуут бербес».

Ийинде: «Тирцияның экономиктиг хөгжүлдезинин беш чыл планын боттандырарынга чаа чээлилерни Консорциумнуң тускай комиссиязы ол планны чүүлдүг деп көрген чүгле ол таварылгада тыспыр».

Үште: «Турцияга даштыкы капиталд салыышкыннар дугайында хоойлуну даштыкы хуу капиталга улуг артык эргелерни тыпсырынга таарыштыр турк чазак эде көөр ужурлуг (оозун, та каш удаа эде көрүп келген чүвези!»).

Дөрте: «Чаа чээшкиннерни болгаш чээлилерни бир эвес Турция 1963 чылдан бээр аңаа онаажып келген бүгү өрелерни болгаш чээшкин, чээлилер талазы-биле хууларны бүрүн төлеп бериптер болза, чүгле ынчан тыныскан турун болур». А олар эвээш эвес — 170 миллион доллар болдур ийин.

Ол-даа шуупту эвес-тир. Медээлерни болган чок-ла эки билип апкан турар «Тасвир» солуннуң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, чээшкиннерни чарыгдаарынга контрольдуң талазы-биле калбак эргелерни бодунга бээрин Консорциум негеп турар. Ол сорулга-биле Консорциум контрольду боттандырарынга (Турцияныы чокка) бодунуң төлээлекчилериниң тускай комиссияны тургузарын, янзы-бүрү турк экономиктиг организацияларга, министерстволарга, күрүне санынга, банкыларга болгаш оон-даа өскелерге чөвүлекчилер кылдыр бодунуң төлээлекчилерин томуйлаарын саналдап турар. Ол төлээлекчилериниң эргехүлээлгезинге чүгле чээшкиннер чарыгдалынга контроль эвес, харын чурттуң экономиказы кандыг угланыышкынга хөгжүүр ужурлупул, кандыг чурттарже база кандыг бараанларны үндүрерил, Турцияже кандыг чурттарның бараанлары кирер ужурлугул, даштыкы акшаны канчаар чарыгдаар ужурлугул, даштыкы хуу капиталга болгаш оон-даа өскелерге хамаарыштыр турк чазак кандыг политиканы барымдаалаар ужурлугул дээрзинин дугайында турк чазакка консультация бээри база кирип турар. «Чүвениң ужуру болза, турк чазакка чагыртпаан, харын чурттуң экономиказы бодунун холунда болгу дег шак ындыг хелбээлиг органны тургузарын Барыын чүк ораладжып турарынга дөмей-дир» — деп, бо-ла солун моон-биле холбаштыр бижээн.

Солуннуң түңнели-биле чөпшээрешпес аргажок. Барыын талакы монополиялар, — а Консорциум илергейде барыын талакы монополияларның эрге-ажыктарын төлээлеп турар болгай, — султан Турциязынга турган ёзу-чурумну чаа хевирге катап тургузарын, ынчангаш XIX чүс чылдың төнчүзүнде болгаш XX чүс чылдың эгезинде Турцияның бүгү экономиказын бодунуң холунга тудуп турган барыын талакы чээли берикчилериниң тургусканы оттоман өрезинин чөвүлели янзылыг онза органны тургузарын ораладжып турарынга шынап-ла кончуг дөмей-дир. «Ол дээрге чаа хевирниң колониализми, мырыңай кедереп барган колониализм-дир» — деп «Ен» солун медегдээн.

Ынчаарга орнунга Консорциум чүнү аазап турарыл? — деп айтырыг тыптып кээп турар.

Парлалганың дыңнадып турганын ёзугаар алырга, чылда кончуг хөй — 7 — 9 хуу төлевирлиг чүгле кыска хуусаалыг чээлилерни болгаш чээшкиннерни тывыскан турун болур деп; турк төлээлекчилерге медегдээн турган. Оон-биле калы чаа чээлилерни бээри — «чээли берикчилериниң сонуургалдыы» төлевилелдерни боттандырарынга барыын талакы чурттарның бараанларын киир сөөрттүрүн, АКШ-тан көдээ ажыл-агыйның артыкшылдыг үүлдерин дужаап киирерин болгаш төлелге балансызының карышкаан дуглаарын хандырар апаар деп баш бүрүнгаар тайылбырлай чугаалап каан.

Барыын талакы күрүнелериниң чээшкиннеринге чурттуң экономиказын көдүрүп болур деп кордап турган ындыг кижилериниң идегелдерин ол бүгү кулданыкчы негелделер болгаш айтылгалар шуут-ла хүл-ыйба болдурган. «Чок, ол дээрге экономиканы көдүреринге чээлилери эвес-тир» — деп, «Миллиет» солун үр чугаалажыышкыннарга ындыг түңнелди берген.

Консорциумнуң албадап турар негелделери турк хөй-ниитиниң киленээшкинин хайныктырган. Чугаалажыышкыннарга киришкен сан министри Мелен мынча деп медегдээн: «Чогум утказы-биле алырга, Турцияже Консорциум чурттарының бараанларын киир сөөрттүрүнүн магадыдалдары болуп турар чээлилерни Турция хүлээп албас».

Меленниң медеглелин турк парлалга бир эп-сеткиллиг деткээн. «Чээлилер болгаш оларны тывыскан турун болурунуң негелдерин турк экономикага ажык-дуза чедирерден, харын хора чедирер. Ол чээлилер Турцияга харын айыылдыг-дыр» — деп «Миллиет» солун бижээн. «Ен» солун шак-ла ындыг бодал-биле: «Ындыг аар-берге негелделериг чээлилерни ап, оон уламындан чурттуң болгаш чоннун даартагы хүнүн айыылга таварыштырып шыдавас бис» — деп бижээн.

Ынчалзажок империалистиг шериг блоктарынга киржилгениң түңнелинде чурттуң экономиказының таваржы берген бууразаашкыныг байдалын барымдаалааш, турк чазак чээлилериниң кулданыкчы негелделери-биле чөпшээрежи ужурга таварышкан. «Турцияга дуза көргүзери-биле 250 миллион долларны чоокку үеде чыыр» деп, шиитпирни Консорциум хүлээп алган.

Чаа чээшкин дугайында дыңнадыг Турцияга өөрүшкүнү болдурбаан. Турк хөй-ниитиниң ниити бодал-оналын «Миллиет» солун мынчаар илереткен: «Кыска хуусааларда хөй хуулуг чээли дузаламчызын тыпсыры чээли хөреңгилеринге чүгле баш улур чугаалаттынган бараанларны садып алыры база ол бараанларны чээли тыпсып турар чурттарның судноларынга сөөрүп алыры чергелиг ындыг негелделерни идип үндүрери — ол бүгү болза Консорциумда кирип турар чурттар бистиң экономикавысты хөгжүдеринге дузалаар деп шынчы күзелдиг өңнүктер ышкаш кылдыр эвес, харын хамыктың мурнунда боттарының хууда ажыныың дугайын бодап турар чижеңе садыгжылар ышкаш кылдыр хөделип турарлар-дыр».

Ындыг түңнелдиң шынныында чигзинит чок. «Дуза» чедирип турар кижилер база ону чажырбайн турар. Америк сенатор Клей кошкак хөгжүлделіг кандыг-даа чуртка дузаламчы «бистиң хууда национал эрге-ажыктарывыска таарыштыр» чоруттунар ужурлуг деп шуут медегдээн.

Турк хөй-ниитиниң кылганы ийиги түңнел черле дыка чугула болуп турар: Консорциум — кошкак хөгжүлделіг чурттарга бодунун тергиделин тургузуп алыр сорулга-биле оларның экономиказынга даштыкы капиталдың ханылап кириишкинин чаа хевири болур кедергей колониализмиң илерээшкини-дир деп, түңнелди ол кылган.

М. ЮРЬЕВ. (СЭТА).

КЫЗЫЛДЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛАГЫЙ ПРОФЕССИОНАЛ-ТЕХНИКТИГ № 3 УЧИЛИЩЕЗИ 1963 — 1964 өөредилге чылында калбак мергежилдиг трактористмашинистерин болгаш көдээни электрижидериниң электромонтёрларын белеткээри-биле аныяктарны хүлээп алырын чарлап тур.

Училищениң ийи чыл хуусаалыг курстарынга ниити өөредилгениң сес чыл школаларын дооскан, 16 — 17 харлыг оолдар болгаш кыстарны, а чаңгыс чылдыг курстарга колдуунда 7-ги класс дооскан билиглиг, 17 хардан өрү казылыгларны хүлээп алыр.

Аңаа өөренирлерни аъш-чембиле, тускай хеп, стипендия болгаш дериг-херексели база орундөжээ белеп чурттаар чер-биле хандырар.

Училищеге киреринге күзээннер директорунуң алынга биллириишкинге моон алаанда документилерни кошкаш чорудар:

билиниң дугайында документ (боду-биле);

паспорт, учёттан үндүр бижиткен дугайында демдеглелдиг шериг документизи;

колхозтуң азы совхозтуң чоруткан бижии;

чурттап турар чериниден шынызылга;

кадыынын дугайында шынызылга;

үш фото-чурук.

Ийи чыл хуусаалыгларның өөредилгези бо чылдың ноябрь 1-ден, а чаңгыс чыл хуусаада өөренирлер — ноябрь 15-тен өөренип эгелээр.

Училищениң адреси: КЫЗЫЛ ХООРАЙ, НАЙЫРАЛ КУДУМ. ЧУЗУ № 196 БАЖЫҢ, ТЕЛЕФОН № 20 — 92.

ДИРЕКЦИЯ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Туттурбас Ян» 10, 12, «Диплом чок душтук» 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чеделээн дидимнер» 11.15, 1.15, «Оларга дээр чагыртып турар» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Каин XVIII» 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Өг-буленің чажыды» (делгем экраныг) 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Кайгамчыктыг Василиса» 10, «Ева уйгузурап тур» 5, 7, 9 шактарда.

ОЙНААШКЫН ТИРАЖЫНГА КИРЖИҢЕР!

Акша-бараан лотереязының 30 көпеек өртектиг чаңгыс биледи-биле «Москвич» деп чиик автомашинаны азы «Планета» деп мотоциклди, пионинону азы холодильникти, даараныла база хеп чуур машинаны болгаш өске-даа үнелиг эт-хереклерни ойнап ап болурун билир болгай силер.

Тиражка 2.800.000 ойнаашкыннар таваржыр, оон иштинде 1.521.230 рубль түңнүг 18.270 эдилел-хереклер ойнаашкыннары, 3.728.770 рубль түңнүг 2.781.730 акша ойнаашкыннары бар.

Лотерея билеттерин ажаалга кассаларындан, магазиннерден, харылзааның бүдүрүлгелериниңден, кинотеатрларның, клубтарның, автовокзалдарның болгаш аэропорттуң кассаларындан садып ап болур.

Ойнаашкыннарның тиражы 1963 чылдың сентябрь 8-те Калинин хоорайга болур.

Хамаатылар! Лотерея билеттерин садып алыңар!

Ойнаашкыннарның тиражынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕРИ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3. Телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң орлакчыларының 35 — 24, 25 — 38, идеология киллизиниң 37 — 13; харыысалгалыг секретарының 23 — 35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал киллизиниң 23 — 54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал киллизиниң 22 — 64, чаагы ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21 — 27, иштики информация киллизиниң 20—60, бухгалтериянын 31 — 75, корректорларнын 21 — 47, солун келбейн барганда 32 — 75 телефонче долгаар.

ТС — 01322. Культура министерствозунун типографиязы